

FATIK

Tijdschrift voor Strafbeeld en Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
35ste jaargang
april-mei-juni 2018, nr. 158

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofdredactie: Luc Robert
Eindredactie: Lars Breuls
Redactie: Chris Hermans, Jürgen Millen, Neil Paterson, Tom Daems, Freya Vander Laenen

Abonnement op FATIK?
Surft naar fatik.mensenrechten.be
Of bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38 – fax.: 09/223.08.48
e-mail: info@mensenrechten.be
website: www.mensenrechten.be

Redactionele samenwerking en disclaimer

FATIK, Tijdschrift voor Strafbeeld en Gevangeniswezen strekt tot een zo volledig mogelijke berichtgeving over de evoluties op het vlak van strafbeeld en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden teksten, artikels, werken, advertenties ed. te weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Lidmaatschap Liga voor Mensenrechten en jaaronnementen

Lid + abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: 35 €
Lid + abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafbeeld en Gevangeniswezen: 40 €
Lid + abonnement op beide tijdschriften: 70 €
Steunend lid + abonnement op beide tijdschriften: 96 €
Lid zonder abonnement: 5 € per jaar

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Het is ook mogelijk om, losgekoppeld van het lidmaatschap, een abonnement op de tijdschriften te bekomen.
Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier nummers zijn enkel beschikbaar voor abonnees. Vraag een login via fatik@mensenrechten.be. Surf naar fatik.mensenrechten.be.

© Niets uit deze publicatie mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uit respect voor mens en milieu wordt FATIK gedrukt op kringlooppapier en zonder vluchtige organische stoffen door Druk in de Weer, Gent

Editoriaal

3

“Wat niet weet, wel deert”. Over de resultaten van penitentiair verlof, bijvoorbeeld

Luc Robert & Benjamin Mine

Artikel

6

Met je kind op cel. Moeders van de moeder-kind afdeling te Brugge over de ‘maternal pains of imprisonment’

An Nuytiens

De sluiting van de PI Tilburg: het einde van een uniek project

Axelle Fleurbay & Kristel Beyens

Onderwijs binnenstebuiten gekeerd? Een verkennend onderzoek naar ervaringen van gedetineerde en universiteitsstudenten die samen leren in detentie

An-Sofie Vanhouche, Clara Vanquekelberghe & Jana Robberechts

25 jaar toezicht door het CPT op detentie in België.

Bespreking van het boek ‘Europa waakt’ en de studienamiddag ‘Onafhankelijk toezicht op detentie in België: last of lust?’

Lars Breuls, Louise Geldhof & An-Sofie Vanhouche

Seksuele delinquentie: studiedag doorprikt mythes over recidive

Chris Hermans

Erratum:

In de gedrukte versie van nr. 157 was een fout geslopen in de hoofdtitel van het editoriaal op p.3. Er moest 'Een verdriet van België' staan.

“Wat niet weet, wel deert”

Over de resultaten van penitentiair verlop, bijvoorbeeld

Gruwel in Luik

Op 29 mei doodde Benjamin Herman in Luik twee politieagenten en schoot hij een passagier in een stilstaande wagen dood. Even later gijzelde hij iemand in een school en vervolgens kwam het tot een treffen met de ordediensten, waarbij Herman zelf ‘geneutraliseerd’ werd. Herman bleek op penitentiair verlop te zijn, zijn veertiende keer al. Eerder verliet hij elf keer met een uitgaansvergunning de gevangenis. De feiten werden onder meer door de modus operandi snel geassocieerd met terrorisme en radicalisering.

Na de eerste schok bleven de afschuwelijke feiten nazinderen. Links en rechts vroegen commentatoren, opiniemakers, maar ook politici van de oppositie én van de meerderheid zich af hoe het kan dat ‘zo iemand’ de gevangenis aan de hand van penitentiair verlop mag verlaten. Het penitentiair verlop kwam ineens in de publieke schijnwerpers te staan. Bij de (talrijke) tegenstemmen viel onder meer te horen dat we ‘de deur op een kier moeten laten’, dat we zeker ‘het kind niet met het badwater mogen weggoeien’ en dat ‘penitentiair verlop geen steekvlampolitiek verdient’¹.

Als onderzoekers aan het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) ervoeren we de afgelopen weken soms een *déjà vu* gevoel. Toen we op vraag van de penitentiaire administratie in 2012-2013 de besluitvorming over uitgaansvergunningen en penitentiaire verlopen tegen het licht hielden², liepen er nog naschokken door de Directie Detentiebeheer. Ons onderzoek vond destijds plaats in de nasleep van een levensdelict tijdens een uitgaansvergunning door R. Van Crombruggen. De focus van de publieke aandacht lag toen op de persoon(lijkheid) van de dader. Hij was opnieuw in de fout gegaan nadat hij eerder al een levensdelict gepleegd had.

Dat *déjà vu* gevoel zal de iets oudere lezers ook overvallen wanneer ze bijvoorbeeld terugdenken aan de feiten die in 1992 plaatsvonden. Een gedetineerde op penitentiair verlop en een andere met een voorwaardelijke invrijheidstelling begonnen in het Luikse aan een destructieve strooptocht die recht uit de film *Natural Born Killers* geplukt kon zijn, met onder meer seksuele feiten en een dubbele moord. Het leidde tot de oprichting van de vzw. Marc et Corinne, genaamd naar de slachtoffers, en zorgde bij de uitvoerende macht voor een toegenomen gevoeligheid voor drugfeiten en seksuele feiten.

De aandacht voor uitgaansvergunningen en penitentiaire verlopen explodeert bij elk zwaar incident, om vervolgens gestaag af te nemen, doorgaans nadat ‘gepaste maatregelen’ genomen zijn en zolang er geen nieuw zeer zwaar feit plaatsvindt. Na de feiten van Van Crombruggen stonden de publieke en beleidsschijnwerpers niet meer gericht op uitgaansvergunningen en penitentiair verlop, tot de feiten in Luik daar andermaal verandering in gebracht hebben. Ditmaal is de context gekleurd door de onduidelijkheid of de dader van de feiten ‘geradicaliseerd’ was. De roep om een reactie weerklinkt vandaag trouwens veel luider dan bij de zaak Van Crombruggen.

De uitvoerende macht beslist over de toekenning van het penitentiair verlop en de minister van Justitie draagt dus de uiteindelijke politieke verantwoordelijkheid. Vanuit de positie van de beleidsverantwoordelijke(n) is het ongetwijfeld niet eenvoudig om een gepast antwoord te formuleren op dergelijke gebeurtenissen. Het risico dreigt al snel dat men het kind met het badwater zal weggoeien (lees: de afschaffing of het sterk terugschroeven van de toegang tot penitentiair verlop) of dat men in de ogen van een vermeende ‘publieke’ opinie of politieke oppositie (tegenwoordig zit die ook vaak binnen de meerderheid zelf) niet ‘krachtig genoeg’ reageert.

Daarnaast is het belangrijk om mee te nemen dat de Strafvuiveringsrechtbanken geregeld – zelfs al behoort dat ‘uitzonderlijk’ te zijn - uitgaansvergunningen en penitentiaire verlopen toekennen³, vaak om de *standstil* in bepaalde

1 Zie: K. Beyens, “Laat de deur op een kier staan”, *De Standaard* 30 mei 2018, p.36; A.-S. Vanhouche, “Zin en onzin van het penitentiair verlop”, *vrt nws* 3 juni 2018 (<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/06/03/opinie-pe-nitentiair-verlop-an-sofie-vanhouche/>, geconsulteerd op 4 juni); H. Lamon, “Penitentiair verlop verdient geen steekvlampolitiek”, *De Morgen* 31 mei 2018, p.2.

2 B. Mine en L. Robert, *Analyse van werkprocessen van de directie detentiebeheer en lokale gevangenisdirecties in het kader van de advies- en besluitvorming inzake bijzondere strafuitvoeringsmodaliteiten / Analyse des processus de travail de la direction gestion de la détention et des directions pénitentiaires locales dans le cadre de la formulation d’avis et de la prise de décisions en matière de modalités d’exécution des peines*, Brussel, NICC Collecties van onderzoeksrapporten en onderzoeksnota’s, n.33 (onuitgegeven), 318p., online beschikbaar op https://nicc.fgov.be/upload/publicaties/rapport_33.pdf.

3 Dit kan op basis van art.59 van de wet van 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van de veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, B.S. 15 juni 2006 (verder: wet externe rechtspositie).

dossiers te deblokkeren⁴. Eén van de voorstellen in de slipstream van de feiten door Benjamin Herman kwam van Open VLD die opperde om de besluitvorming inzake uitgaansvergunningen en penitentiaire verlopen over te hevelen van de uitvoerende macht naar de Strafvueroeringsrechtbanken (zo stelde Open VLD voorzitter Gwendolyn Rutten tijdens *De Zevende Dag*).

We gaan hier niet in op de hypothetische vraag hoe de politiek zou gereageerd hebben als Herman zijn feiten gepleegd had tijdens penitentiair verlop dat toegekend was door een Strafvueroeringsrechtbank. Wat er gebeurd is nadat Michelle Martin een voorwaardelijke invrijheidstelling kreeg, zou op dit vlak wel eens signaalfunctie kunnen hebben. Het leidde tot de zogenaamde 'Wet Martin'. Een 'Wet Herman'⁵ ware niet uitgesloten geweest...

Beslissingen en hun uitkomsten⁶

"It ain't what you don't know that gets you into trouble. It's what you know for sure that just ain't so." (Mark Twain)

Wie een beslissing neemt en hoe er tot een beslissing gekomen wordt, is één belangrijk gegeven in de discussies over penitentiair verlop. Daarnaast speelt ook de vraag naar de uitkomsten, anders gesteld: is een beslissing tot toekenning of tot weigering correct? Met een correcte of terechte beslissing verwijzen we hier naar de overeenstemming van de beslissing (in haar gevolgen) met vooraf vastgelegde doelstellingen (sociale re-integratie, sociale contacten, voorwaarden tijdens penitentiair verlop respecteren). In de context van het penitentiair verlop kan men schematisch vier mogelijke uitkomsten van een beslissing onderscheiden: het penitentiair verlop wordt terecht toegekend, het wordt terecht geweigerd, het penitentiair verlop wordt onterecht toegekend of het wordt onterecht geweigerd. In rudimentaire besluitvormingstheorie hanteert men dit kader om te wijzen op twee mogelijke types fouten. Wanneer iemand penitentiair verlop krijgt terwijl dit tot mislukking leidt, dan spreekt men van een 'vals positieve' of van een Type I-fout. Kent men onterecht geen penitentiair verlop toe, dan heeft men het over een 'vals negatieve' of een Type II-fout. Wanneer een veroordeelde penitentiair verlop krijgt en er aan de doelstellingen tegemoet gekomen wordt, dan kan men van een 'juist positieve' spreken en in het geval een veroordeelde geen penitentiair verlop krijgt en er zou een mislukking gevolgd zijn, dan heeft men het over een 'juist negatieve'.

100% juist voorspellen hoe mensen zich gaan gedragen, is onmogelijk. Dat geldt zo voor de langere termijn en is zeker het geval wanneer het gaat over zeer korte tijdsperiodes⁷. Beslissingen komen dus altijd met een belangrijk dilemma. Als we type I-fouten met absolute zekerheid willen vermijden, dan moeten we niemand nog penitentiair verlop geven. Als we zonder uitzondering type II-fouten willen vermijden, dan moeten we iedereen penitentiair verlop geven. Beide opties zullen zelden in de praktijk voorkomen, toch in een systeem waar de regelgeving deze beslissingen toelaat.

Eén groot probleem in dit verband is de aandacht voor en impact van mislukkingen. Wanneer iemand zich niet houdt aan voorwaarden of, erger nog, 'ernstige strafbare feiten' pleegt tijdens penitentiair verlop, dan zal dit vaak gepaard gaan met twijfels over de accurateheid van de beslissing. Waarom is het in dit geval verkeerd gelopen? Waren er geen voldoende tekens dat er iets stond te gebeuren? Had men de signalen niet tijdig gezien? De impact van een mislukking dreigt snel een schaduw te werpen over de besluitvorming en, in extremis, zelfs op de toegang tot het penitentiair verlop voor ganse groepen. Wanneer iemand penitentiair verlop geweigerd wordt terwijl het goed zou lopen, dan kraait daar geen haan naar. Het 'onterecht' weigeren van penitentiair verlop kan heel moeilijk vastgesteld worden en bovendien zal dit maar zelden tot kritische vragen leiden, maar dat wil niet zeggen dat het niet problematisch is.

Er zal veel sneller overgegaan worden tot een restrictieve besluitvorming met veel 'vals negatieven' dan tot een

4 Zie hierover T. Verspecht, "Les congés pénitentiaires et le tribunal de l'application des peines, ou, l'épopée de l'infatigable article 59", in B. Mine en L. Robert (Eds.), *Uitgaansvergunningen en penitentiair verlop: de deur op een kier / Permissions de sortie et congé pénitentiaire: la porte entrouverte*, Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 2014, pp.171-182; F. Pieters, "De strafvueroeringsrechtbanken, uitgaansvergunning en penitentiair verlop", o.c., 183-196 en in dit tijdschrift de bijdrage van V. Scheirs en D. De Turck, "De toepassing van artikel 59 van de Wet op de Externe Rechtspositie door de strafvueroeringsrechtbank: van uitzonderingsmaatregel naar deblokkeringsstrategie?", *FATIK*, 2014, nr.142, 6-15.

5 Volledig: de wet van 17 maart 2013 tot wijziging van het Gerechtelijk Wetboek en van de wet van 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van veroordeelden tot een vrijheidsstraf en de aan het slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafvueroeringsmodaliteiten, B.S. 19 maart 2013. Deze 'wet Martin' leidde onder meer tot een aanpassing van de tijdsvoorwaarden voor personen met een vrijheidsstraf van 30 jaar en tot wijzigingen in de besluitvorming van de Strafvueroeringsrechtbank.

6 Gebaseerd op elementen uit volgende bijdragen: L. Robert & B. Mine, "Kijken in de zwarte doos. Een onderzoek naar beslissingsprocessen betreffende uitgaansvergunningen en penitentiair verlop", in K. Beyens, T. Daems & E. Maes (Eds.), *Exit gevangenis? De werking van de strafvueroeringsrechtbanken en de wet op de externe rechtspositie van veroordeelden tot een vrijheidsstraf*, Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 2014, 91-94 en L. Robert & B. Mine, "Epiloog", in B. Mine & L. Robert (Eds.), o.c., 2014, 261-265.

7 Stef Decoene schreef al in 2011 dat er "geen wetenschappelijk gevalideerde methoden [bestaan] om kans op herval tijdens een uitgaansvergunning of penitentiair verlop te voorspellen", S. Decoene, "Evidence-based werken met gedetineerden. Waarom eigenlijk niet?", *FATIK*, 2011, nr.131, p.13.

besluitvorming waar er veel 'vals positieven' zijn. De gevolgen zijn bij een Type I-fout immers directer voor de beslisser, ook al is een Type II-fout problematisch voor de veroordeelde en mogelijk uiteindelijk voor de samenleving. Iemand die aan alles voldoet en toch geweigerd wordt voor penitentiaal verlof, heeft het risico om vertragingen in de voorbereiding van zijn reclassering op te lopen, met nadien één of meerdere weigeringen door de Strafvuotoeringsrechtbank, een hoop frustratie, het gevoel dat hij door 'het systeem' onheus behandeld wordt, etc. Als de veroordeelde nadien blijft botsen op weigeringen of zich afwendt van (een voorbereiding op) vervroegde invrijheidstelling, dan verlaat hij uiteindelijk op strafeinde de gevangenis, mogelijk zelfs als een vat vol frustratie. De vraag is of we daarbij als samenleving beter af zijn. Mensen langer binnenhouden dreigt dan als een boemerang in ons gezicht terug te komen, om maar te zwijgen over wat het zegt over hoe we met vrijheid en de beperking ervan omgaan. Het doet wat denken aan Benjamin Franklins beroemde uitspraak: "Those who desire to give up freedom in order to gain security, will not have, nor do they deserve, either one"⁸.

Een tweede groot probleem betreft de effectiviteit van penitentiaal verlof⁹. We weten niet of het penitentiaal verlof echt tegemoet komt aan de doelstellingen die de wet externe rechtspositie voorziet. Recidivecijfers geven in dat verband één indicatie, naast mogelijke andere. Uit buitenlands onderzoek blijkt dat er tijdens verlof weinig gerecidiveerd wordt en stelt men een recidive-reducerend effect vast¹⁰. Die bevindingen slaan niet terug op de Belgische situatie en zijn met een korrel zout te nemen, want de studies voldoen zelden aan de strengste methodologische vereisten.

In België wijzen de zeldzame cijfers op een laag percentage van mislukking. De minister stelde recent in de Commissie voor de Justitie dat in 2017 2 à 3% van de gedetineerden op penitentiaal verlof nieuwe feiten pleegde en dat 14% tijdens penitentiaal verlof een mislukking kende (waaronder een laattijdige terugkeer)¹¹. Maar dit zijn beschrijvende cijfers die weinig informatie bevatten. Deze cijfers leren ons al helemaal niet wat de nieuwe feiten inhouden, of er een effect is van penitentiaal verlof op recidive na detentie, of diegenen die tijdens penitentiaal verlof een mislukking ervaren, ook meer problemen ervaren tijdens hun invrijheidstelling, etc. De antwoorden hierop zijn in België niet geweten. Overigens zijn de meeste strafuotoeringsmodaliteiten in hetzelfde bedje ziek. Er doen veel vooronderstellingen en opvattingen de ronde, zonder dat ze empirisch onderbouwd zijn. We weten bijvoorbeeld niet of er een effect is van de voorwaardelijke invrijheidstelling op recidive, of uitgaansvergunningen en penitentiaal verlof echt bijdragen tot een betere re-integratie, etc. We weten zelfs niet of een geleidelijke terugkeer beter is dan strafeinde. Dit zijn kwesties die in eigen land doorgedreven onderzoek vergen. Tot op heden tasten we in het duister over hun effectiviteit, tot een volgend incident weer dezelfde vragen opwerpt.

We stellen meer algemeen vast dat de wetenschappelijke reflex zeer vaak ontbreekt bij vraagstukken over straf en strafuotoering. Hervormingen in de strafrechtsbedeling gebeuren bijna zonder uitzondering op basis van een idee, een aanvoelen of zelfs een buitenlands voorbeeld dat uit de context getrokken wordt (bvb. gevangnissen in Noorwegen). Dat normatieve overwegingen, beginselen en principes belangrijk zijn, betwisten we niet. Als onderzoekers willen we ons ook niet in de plaats stellen van de beleidsmakers. Wel valt het ons op dat wetenschappelijke resultaten in het kader van de strafuotoering amper of zelden aan bod komen en er al helemaal geen traditie is waarbij een gedegen wetenschappelijke stand van zaken (waaronder een *systematic review* of meta-analyse) of een doorgedreven (voor) onderzoek naar de situatie in België nieuw beleid helpt schragen, om maar te zwijgen van systematisch ingeplande wetenschappelijke evaluaties van nieuw beleid. Hoog tijd om daar verandering in te brengen.

Luc Robert¹² & Benjamin Mine¹³

8 Benjamin Franklin, geciteerd in A.C. Grayling, *Liberty in the age of terror. A defence of civil liberties and enlightenment values*, Londen, Bloomsbury, 2009, p.32.

9 De volgende passage is gebaseerd op L. Robert, B. Mine & C. Mincke, "Criminologisch nattevingerwerk", *De Standaard*, 15 juni 2018

10 L.K. Cheliotis, "Before the Next Storm: Some Evidence-Based Reminders About Temporary Release", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2009, Vol.53, Nr.4, 420-432.

11 Hand. Kamer, Commissie voor de Justitie, 2017-18, *Integraal verslag*, woensdag 13 juni 2018, CRIV 54 COM 923, p.10.

12 Senior onderzoeker ('werkleider'), NICC en hoofdredacteur FATIK.

13 Senior onderzoeker ('werkleider'), NICC.

Met je kind op cel

Moeders van de moeder-kind afdeling te Brugge over de 'maternal pains of imprisonment'

An Nuytiens¹

In de criminologische literatuur wordt meer en meer aangenomen dat de *pains of imprisonment*² een gegenderd karakter hebben.³ Onderzoek heeft meermaals aangetoond dat een detentie globaal gezien een groter lijden veroorzaakt bij vrouwen.⁴ In een recente studie bij levenslang gestrafte mannen en vrouwen gaven vrouwen aan alle door de onderzoekers gemeten *pains* en problemen (m.b.t. verschillende thema's zoals kwaadheid/frustratie, relaties met de buitenwereld en mentaal welzijn) te ervaren tijdens detentie, een hogere zwaartecore dan mannen. De onderzoekers suggereren dat het zwaarder ervaren van een detentie mede verklaard wordt door het specifieke profiel van vrouwelijke gedetineerden.⁵ Vrouwelijke gedetineerden hebben een kwetsbaarder profiel dan mannelijke gedetineerden. Ze hebben vaker dan mannen een voorgeschiedenis van victimisering en verslavingen, en hebben globaal genomen een slechtere positie op de (reguliere) arbeidsmarkt dan mannen.⁶ Bovendien zijn ze vaker dan mannen alleenstaande ouder en/of primaire verzorger van hun kinderen.⁷ Het is net dit specifieke profiel dat de detentiebeleving mee zal vormgeven.

Zo zal een detentie voor vrouwen vaker herinneringen aan misbruikervaringen triggeren, en kan dit angst voor hernieuwd slachtofferschap uitlokken.⁸ Er is ook een

duidelijk verschil in hoe zwaar bepaalde *pains* worden ervaren. Zo blijkt bijvoorbeeld uit een onderzoek in Vlaanderen dat vrouwen minder zwaar tillen dan mannen aan de ontzegging van (hetero)seksuele contacten tijdens detentie.⁹ Dit wordt bevestigd door het reeds genoemde onderzoek bij levenslang gestrafte mannen rangschikten seksuele deprivatie veel hoger dan hun vrouwelijke tegenhangers in een lijst van problemen ervaren tijdens de detentie. Vrouwen gaven daarentegen aan meer te lijden onder het gebrek aan privacy en aan het gevoel contact met familie en vrienden te verliezen.¹⁰ Ook andere onderzoekers stellen dat vrouwen meer dan mannen zouden lijden onder de scheiding van familie, vrienden en kinderen. Dit zou mede een verklaring bieden voor het feit dat vrouwelijke gedetineerden meer met emotionele, fysieke en psychische problemen kampen tijdens de opsluiting.¹¹

De belangrijkste gegenderde *pain of imprisonment* bestaat uit alle vormen van lijden die gelinkt zijn aan het moederschap. In dit artikel nemen we deze *pains* samen onder de noemer *maternal* ('moederlijke') *pains of imprisonment*. Onderzoek heeft meermaals aangetoond dat vrouwelijke gedetineerden met kinderen, het missen van hun kinderen en het ontdaan worden van de moederrol aanduiden als de meest traumatische *pain*.¹² Gedetineerde moeders zouden meer dan gedetineerde vaders lijden onder het verlies

1. Docente en postdoctoraal wetenschappelijk medewerkster, Vakgroep Criminologie, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel.

2. *De pains of imprisonment* (deprivatie van vrijheid, goederen en diensten, heteroseksuele relaties, autonomie en veiligheid) werden voor het eerst omschreven door SYKES in 1958: G.M. SYKES, *The society of captives. A study of a maximum security prison*, New Jersey, Princeton University Press, 1958, 144 p.

3. V. LIPPENS, A. NUJTIENS en V. SCHEIRS, "Different profiles, different pains! Diversiteit en detentiebeleving: nood aan een gedifferentieerde strafuitvoering?" in T. DAEMS, P. PLETINCK, L. ROBERT, V. SCHEIRS, A. VAN DE WIEL en K. VERPOEST (eds.), *Achter tralies in België*, Gent, Academia Press, 2009, 113-144.

4. Zie bijvoorbeeld B. CREWE, S. HULLEY en S. WRIGHT, "The Gendered Pains of Life Imprisonment", *British Journal of Criminology* 2017, 1359-1378; S. WALKER en A. WORRALL, "Life as a woman: the gendered pains of indeterminate imprisonment" in Y. JEWKES en H. JOHNSTON (eds.), *Prison Readings: A critical introduction to prisons and imprisonment*, Cullompton, Willan Publishing, 2006, 253-267; J. CORSTON, *The Corston Report. The need for a distinct, radically different, visibly-led, strategic, proportionate, holistic, women-centred, integrated approach*, Londen, Home Office, 2007, 106 p.

5. B. CREWE, S. HULLEY en S. WRIGHT, l.c.

6. Voor een overzicht zie A. NUJTIENS en J. CHRISTIAENS, "It all has to do with men." *How abusive romantic relationships impact on female pathways to prison* in C. KRUTTSCHNITT en C. BIJLEVELD (eds.), *Lives of Incarcerated Women: An International Perspective*, Londen, Routledge, 2015, 32-47.

7. M. VAN HAEGENDOREN, S. LENAERS en E. VALGAEREN, *De gemeenschap achter de tralies. Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Algemeen Welzijnsbeleid, 2001, 221 p.

8. B. CREWE, S. HULLEY en S. WRIGHT, l.c.

9. H. VANDEBOSCH, "De invloed van persoonlijke achtergrondkenmerken en gevangenisfactoren op de probleemervaring en de aanpassingswijze van Nederlandstalige veroordeelden: een studie in vijf Vlaamse strafinrichtingen", *Panopticon* 2002, 22-43.

10. B. CREWE, S. HULLEY en S. WRIGHT, l.c.

11. A.-M. SLOTBOOM, C. BIJLEVELD, S. DAY en A. VAN GIEZEN, *Gedetineerde vrouwen in Nederland. Over import- en deprivatiefactoren bij detentieschade*, Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, 2008, 80 p.

12. B. CREWE, S. HULLEY en S. WRIGHT, l.c.; C.J. FORSYTH, "Pondering the discourse of prison mamas: a research note", *Deviant Behavior* 2003, 269-280.

of het vermindering van contact met hun kinderen.¹³ Gezien vrouwen vaker primaire verzorger zijn, heeft een detentie vaker een scheiding met de kinderen als resultaat en een verandering in de leefsituatie van de kinderen. Slechts een kleine minderheid komt bij de vader terecht.¹⁴ Omdat de bezoeken geregeld moeten worden door derden, maar ook omdat vrouwen vaker dan mannen op grotere afstand van thuis zijn gedetineerd, is contact behouden met de kinderen niet evident.¹⁵ Naast het gemis blijkt het ook moeilijk om de dagelijkse beslissingen en controle over de kinderen over te moeten laten aan anderen. Het niet of nauwelijks kunnen vervullen van de moederlijke verplichtingen, blijkt zwaar om dragen. Ook het gevoel van gefaald te hebben als moeder wordt als een van de belangrijkste oorzaken van lijden omschreven.¹⁶

Ondanks het feit dat de *maternal pains of imprisonment* als de grootste bron van lijden worden omschreven door vrouwelijke gedetineerden, blijken studies die de ervaringen van moederschap in detentie bestuderen, eerder schaars.¹⁷ Over hoe het moederschap ervaren wordt door moeders die met hun kind(eren) in de gevangenis verblijven, is nog veel minder geweten.¹⁸ Meer specifiek is het onduidelijk of moeders in co-detentie ook bepaalde *maternal pains of imprisonment* ervaren, en zo ja, hoe deze *pains* eruitzien. Kunnen we ervan uitgaan dat wanneer er geen sprake is van een scheiding tussen moeder en kind, er ook geen sprake is van *maternal pains*? Om deze vraag te beantwoorden, baseren we ons op de bevindingen van een kleinschalig onderzoek in de moeder-kind afdeling van de gevangenis te Brugge. Ondanks de bescheiden opzet van deze studie, genereren de resultaten een aantal bevindingen die onderzoekers of beleidsmakers kunnen inspireren.

Moeders met kinderen in de Belgische gevangenissen

Krachtens artikel 15 van de Basiswet Gevangeniswezen¹⁹ kunnen kinderen tot drie jaar

bij hun moeder in de gevangenis verblijven. Uit artikels 111 en 112 van het algemeen reglement van de strafinrichtingen kunnen we afleiden dat het enkel gaat om kinderen die niet van de moeder gescheiden kunnen worden omdat zij haar zorgen nodig hebben.²⁰ Hoewel wettelijk verder geen specifieke criteria bepaald zijn, blijkt dat in de praktijk verschillende aspecten, zoals de leeftijd van het kind, de opvangmogelijkheden buiten de gevangenis, en de visie en de capaciteiten van de moeder worden afgewogen.²¹

Vrouwen met kinderen verblijven in de gevangenissen van Berkendaal, Lantin, Hasselt en Brugge. Hier zijn speciale moeder-kind cellen voor zwangere gedetineerden en moeders met kinderen tot drie jaar. Tevens zijn baby- en kinderfaciliteiten aanwezig en is er kinderopvang voor werkende moeders. De grootste en best uitgeruste moeder-kind afdeling in België, waar tevens een moeder-kind werking operationeel is, bevindt zich in Brugge.²² Zwangere gedetineerden worden doorgaans in het laatste trimester van hun zwangerschap overgeplaatst naar Brugge.²³ Het aantal vrouwen in de Belgische gevangenissen schommelt de laatste jaren tussen 472,4 en 486,6 (gemiddelde dagelijkse bevolking). Het aantal kinderen in de gevangenis daarentegen schommelt de laatste tien jaren tussen zeven en elf.²⁴ Het merendeel van de kinderen verblijft doorgaans in de moeder-kind afdeling te Brugge. Op deze aparte afdeling is plaats voor een tiental vrouwen met hun kind(eren). In 2013 verbleven hier zeven kinderen.²⁵ In april 2017 waren dat negen kinderen. De cellen (mono of duo) zijn iets ruimer dan de cellen op de andere afdelingen en zijn voorzien van een kinderbedje. Op de afdeling is een aparte ruimte ingericht als kinderopvangruimte, met speelgoed, kinderbedjes en kinderstoeltjes. Er is ook een badruimte voorzien waar de moeders hun kind kunnen wassen. Verder bevindt er zich nog een polyvalente ruimte, keuken en wasruimte op de afdeling. Er is een aparte wandeling voorzien met enkele speeltoestellen voor de kinderen. De moeders kunnen aansluiten bij de gewone hulp- en

13 J. BELKNAP, *The invisible woman. Gender, crime, and justice*, Belmont, Thomson Wadsworth, 2007, 513 p.; S. WALKER en A. WORRALL, l.c.

14 S. HISSEL, M. OOSTERMAN, C. BIJLEVELD, P. VAN DER LAAN en C. SCHUENGEL, "Dynamics in the caregiving situation of incarcerated mothers" in C. KRUTTSCHNITT en C. BIJLEVELD (eds.), *Lives of Incarcerated Women: An International Perspective*, Londen, Routledge, 2015, 89-105.

15 A. NUJTIENS, *Small numbers, big problems. Het levensverhaal en (jeugd)delinquentie traject van vrouwelijke gedetineerden*, Brussel, VUBPress, 2011, 236 p.

16 M. SHAMAI en R.-B. KOCHAL, "Motherhood Starts in Prison": The Experience of Motherhood Among Women in Prison", *Family Process* 2008, 323-340; J. BELKNAP, o.c.

17 Z.A.M. FREITAS, A.R. INÁCIO en L. SAAVEDRA, "Motherhood in Prison: Reconciling the Irreconcilable", *The Prison Journal* 2016, (415) 419 en 426.

18 M. SHAMAI en R.B. KOCHAL, l.c., (323) 325.

19 Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, 12 januari 2005, B.S. 1 februari 2005.

20 Koninklijk Besluit houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, B.S. 25 mei 1965.

21 Q. DE VOS, *Moederschap en detentie: een succesvolle combinatie? Een onderzoek op de moeder-kind afdeling te Brugge*, onuitg. Masterproef Vrije Universiteit Brussel, 2017, 56-57.

22 A. NUJTIENS, "Vrouwelijke gedetineerden" in K. BEYENS en S. SNACKEN (eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief*, Antwerpen, Maklu, 2017, 497-512.

23 <http://docs.vlaamsparlament.be/pfile?id=1151403>.

24 Hierover bestaan geen recurrente statistieken. We baseren ons op zelf opgevraagde cijfers (V. LIPPENS, A. NUJTIENS en V. SCHEIRS, l.c., 136) en op enkele krantenberichten:

www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20170330_02808430; www.hln.be/nieuws/binnenland/aantal-gevangenen-raakt-niet-onder-de-10-000-grens-ad31831d/.

25 Vr. en Antw. VI. Par. 2015-16, 7 december 2015 (Vr.nr. 175 V. JANS).

dienstverlenende activiteiten en bij gevangenisarbeid, op voorwaarde dat de kinderfatik op hun kind past. Dit is een vrouwelijke gedetineerde die het vertrouwen geniet van de directie om de kinderen te verzorgen. Op de afdeling geldt een iets lossere open-deur politiek dan op de andere afdelingen en het dagritme verschilt ook voor een stuk gezien er rekening moet worden gehouden met de aanwezigheid van kinderen.

Het onderzoek

In 2017 werd een onderzoek uitgevoerd over de moeder-kind afdeling te Brugge in het kader van een masterproef.²⁶ Er werd onder andere onderzocht hoe het moederschap wordt vormgegeven en beleefd in deze afdeling, hoe het opvoeden van een kind in deze specifieke context verloopt, en welke omkadering en ondersteuning aanwezig is. Hierbij werden zowel de moeders als de actoren werkzaam in de afdeling bevestigd door middel van semi-gestructureerde interviews. De student nam interviews af van alle interne en externe actoren werkzaam in deze afdeling: penitentiaire bewakingsassistenten, verplegend personeel, PSD-medewerkers, medewerkers van Kind & Gezin, Centrum voor Kinderzorg en Gezinsondersteuning (CKG) Sint-Clara en Justitiele Welzijnswerk (JWW), en de organisatieondersteuner van het CAW. In totaal werden tien personen bevestigd. Omdat de student in haar derde bachelorsjaar geen gevangenisstage had gelopen, kreeg ze geen toelating om interviews af te nemen van de moeders die op dat moment in de afdeling verbleven. Bijgevolg werden zij geïnterviewd door de promotor van de masterproef, tevens de auteur van deze bijdrage. In dit artikel wordt gerapporteerd over de interviews met de moeders.

Op het moment van de bevestiging van de moeders (april 2017), verbleven er zeven moeders met in totaal negen kinderen op de moeder-kind afdeling. Van deze zeven moeders weigerde één moeder haar medewerking en een andere moeder mochten we niet benaderen. Zij was recent aangekomen in de gevangenis en onder een speciaal regime geplaatst. Verder konden we ook een moeder interviewen die meer dan twee jaar op de moeder-kind afdeling verbleef, maar recent naar de gewone afdeling was verhuisd. Dit resulteerde dus in zes respondenten.

De moeders waren tussen 21 en 39 jaar, met een gemiddelde leeftijd van 28,8 jaar. Omdat drie moeders anderstalig waren, werden deze interviews afgenomen in het Frans of Engels. Behoudens één vrouw, zijn alle moeders van niet-Belgische afkomst. Twee van de vijf vrouwen met niet-Belgische roots werden geboren en/of groeiden op in België. De drie overige vrouwen

waren slechts tijdelijk en/of recent in ons land. Vijf van de zes vrouwen bevielen van hun (jongste) kind wanneer ze reeds in de gevangenis zaten. Slechts één vrouw was bevallen van haar kind vooraleer ze naar de gevangenis werd gestuurd. Vier vrouwen hadden één kind op cel, en één vrouw had twee kinderen bij haar. De zesde vrouw had zoals aangehaald geen kinderen meer bij haar in de gevangenis. De leeftijd van de kinderen van de respondenten die op het moment van het interview op de afdeling verbleven, schommelde tussen de twee maanden en een jaar en negen maanden. Vijf van de zes aanwezige kinderen waren jonger dan zeven maanden.

De interviews werden afgenomen op cel of in een leeg kantoor. Vijf van de zes interviews werden op bandrecorder opgenomen. Doorgaans waren de kinderen aanwezig tijdens het interview. Dit was een ware uitdaging, zeker wanneer het kinderen betrof die veel huilten of die rondstapten en interesse vertoonden in de bandopnemer.

Resultaten

In wat volgt beschrijven we de resultaten van de interviews met de zes moeders. De moeders die ook kinderen buiten de gevangenis hebben (N=5), bevestigen het ervaren van zogenaamde *maternal pains of imprisonment* zoals omschreven in de literatuur (zie supra). In dit artikel ligt de focus echter op de vraag of er ook sprake is van *maternal pains of imprisonment* met betrekking tot de kinderen die in de gevangenis verblijven. Uit de bevestiging blijkt dat ondanks de afwezigheid van een fysieke scheiding, er toch *maternal pains* worden ervaren. De moeders wijzen echter ook op bepaalde *gains* van het samenleven in de gevangenis.

Zorgen over de pains of imprisonment van het kind

In lijn met ander onderzoek ervaren zij een dubbel gevoel: hoewel zij voordelen zien in het samenleven, achten ze de gevangenis geen geschikte plaats voor kinderen.²⁷ De bevestigde moeders geven aan veel te piekeren over (de impact van) het dagelijkse leven in de gevangenis met hun kind(eren). Deze soort zorgen hebben te maken met het lijden van hun kind door de detentie en de mogelijke schade die dit zou veroorzaken. Zo klagen de moeders over het feit dat ze te veel tijd in hun cel moeten doorbrengen, waardoor het kind gestraft wordt en *de facto* als gedetineerde behandeld wordt.

Misschien [zouden ze] de cel meer [moeten] open laten.

²⁶ Q. DEVOS, o.c.

²⁷ M. FREITAS, A.R. INÁCIO en L. SAAVEDRA, l.c., 415-436.

Toen ik hier kwam wist ik dat [dat was omdat] ik iets had mis gedaan, maar mijn zoon deed niks mis (moeder 5).

Jongere kinderen zouden minder of geen problemen ervaren door het gebrek aan bewegingsruimte en het opgesloten zitten in een kleine cel.

Nu heeft hij nog de leeftijd waar hij er geen besef van heeft, geen enkel kind [van deze leeftijd] heeft hier nadeel aan, want er zijn mensen die in een studio wonen, en dat is ook kleine ruimte. (moeder 1)

Oudere kinderen daarentegen geraken hun energie niet kwijt en kunnen 's avonds niet slapen.

Kinderen hebben ruimte nodig, kinderen moeten kunnen ravotten, kinderen moeten kunnen buiten crossen. De kinderen kunnen dat hier niet en dan hebben ze teveel energie en breken ze het kot af (lacht). [...] 9 uur 's avonds en hij wil nog niet slapen. Die jongen wil nog rondlopen, hij kan zijn energie hier niet kwijt. (moeder 2)

Dit probleem zou niet alleen verergeren met de leeftijd omdat oudere kinderen meer lijden onder het gebrek aan bewegingsruimte, maar ook omdat zij hun ongenoegen duidelijk aangeven en de regels proberen te onderhandelen.

Ze kennen het regime van de deuren al, ze weten dat de deuren dichtgaan. Ze beginnen soms te wenen omdat ze daar terug uit willen. [...] Want als het [kind] ouder wordt, wordt het moeilijker want hij wil dan naar buiten maar hij kan dan niet naar buiten en dan staat hij daar [aan de celdeur] "dada dada". (moeder 2)

Gewoon het feit als ze wilde buiten gaan en ze sloeg met haar hand op de deur en riep "madam open, madam open" (moeder 6)

Geconfronteerd worden met de pains of imprisonment van hun kind(eren), kan bij de moeders een gevoel van machteloosheid teweegbrengen.

Je bent machteloos en je zegt van we kunnen niet buiten gaan maar mijn dochter wilt het niet begrijpen, het is heel moeilijk. (moeder 6)

Een andere zorg van de moeders is de angst dat hun kind wereldvreemd zal worden als gevolg van de detentie. Ook dit probleem wordt groter bij het ouder worden. De kinderen mogen de gevangenis zes dagen per maand verlaten indien er opvang is geregeld in de buitenwereld. Volgens een van de moeders is dit zeer belangrijk.

Het is noodzakelijk dat de kinderen de wereld buiten kunnen leren kennen want hier zitten we opgesloten, en de wereld binnen is helemaal niet te vergelijken met hoe het buiten is. (moeder 6)

De kinderen die de gevangenis nu en dan verlaten, gaan doorgaans naar familie. Een van de respondenten stuurt haar zoon van bijna twee regelmatig naar een CKG omdat er geen opvang is binnen de familie. De vader van het kind verblijft momenteel in de gevangenis en de grootouders hebben door werkverplichtingen geen tijd. Deze moeder geeft aan dat ze om die reden zelf het initiatief genomen heeft om deze vorm van opvang te organiseren. Zo kan haar zoon buiten spelen en contact leggen met leeftijdsgenoten.

[De sociaal assistente] komt hem halen en brengt hem naar de leefgroep waar er nog kindjes zijn. [...] [Hij gaat] spelen en buiten ravotten en hij gaat dan eens mee naar de dierentuin. Ja dat is goed voor hem want dat kind kent geen trein, hij kent geen auto, hij kent geen velo. [...] Als je uw kind tot 3 jaar hier houdt dan is het morteldom. [...] Je kind gaat niet op verlof bij je ouders, je kind leert ook niks kennen. Kent geen auto, kent geen trein, kent geen ja wat zal ik zeggen een paard, een koe, gras... Bij wijze van spreken het kind kent de dingen niet zoals het in het echte leven is. Allé ne winkel en een kar, de meesten kennen dat niet. (moeder 2)

Verder blijkt dat kinderen rond twee jaar het gedrag van gedetineerden beginnen te kopiëren. Voor een van de moeders was deze schijnbare evidentie van het gevangenisleven voor haar dochter de hoofdrede om haar dochter definitief te laten vertrekken uit de gevangenis voor zij de maximumleeftijd had bereikt.

En als ik dan bezoek kreeg, nadien krijg je een fouille en zij [wilde] ook gefouilleerd worden. [...] En als we naar beneden gingen dan moeten we een stempel krijgen dan gaf ze ook haar hand voor een stempel. [...] Ze wist wanneer we naar het bezoek gingen dat we door de detectie moesten gaan, ze wist waar ze moest wachten. En als we van het bezoek kwamen dan ging ze direct door de detectie en dan direct naar het bad. [...] Dat is wel heel frappant uiteindelijk om te zien want die kinderen zijn eigenlijk geconditioneerd in die wereld. Ze wist dat en voor hen is dat een normaal leven. En daarom had ik ook besloten haar buiten te geven want ze heeft niks misdaan om haar hier te houden tot haar 3 jaar. [...] Ik voelde dat hoe langer ik haar hier moest houden ik haar meer strafte en ze verdiende dat niet, ze verdiende om een normaal leven te hebben. (moeder 6)

Zorgen over en problemen met betrekking tot het moederschap en de moederrol

Een andere soort van zorgen omschreven door de moeders heeft te maken met het niet kunnen uitvoeren van de moederrol en het niet kunnen beleven van het moederschap zoals men zou willen. Hier navigeren de moeders binnen een opvallende spreidstand van weinig autonomie enerzijds en een te overweldigende verantwoordelijkheid anderzijds,

met voor de langgestrafte moeders het zwaard van Damocles, zijnde de verwachte scheiding tussen moeder en kind, steeds boven het hoofd.

Beperking moederlijke autonomie

Net als andere gedetineerden verliezen de moeders een groot stuk van hun autonomie. De bevroegde moeders geven aan dat ze ook moeten inboeten wat hun moederlijke autonomie betreft. Terwijl de moeder-kind afdeling soms als wat meer flexibel en minder strikt wordt omschreven dan de andere afdelingen, klagen de moeders over het feit dat ze niet autonoom kunnen beslissen over hun kind(eren).

Vooreerst laat de strikte dagindeling op de sectie weinig ruimte voor de moeders om zelf te beslissen hoe ze hun dag organiseren. Bijgevolg kunnen ze dit niet afstemmen op de behoeften en het ritme van hun kind, dewelke logischerwijze veranderen naargelang de leeftijd. Zo merkt een moeder op dat ze haar baby van twee maanden oud, los van hoe de nacht is verlopen, toch vroeg moet wakker maken omdat zij hem 's ochtends moet wassen in de badruimte.

Soms slaapt hij nog en dan moet je hem wakker maken. (moeder 4)

Je moet je kind 's morgens wassen. Als je bijvoorbeeld zegt ik wil hem 's avonds wassen, dat gaat niet, wel als je het op cel doet [aan de gootsteen]. (moeder 1)

's Avonds moeten de kinderen op cel zijn om 19u. Dit is veel te vroeg volgens de moeders.

De kinderen blijven binnen en hebben niet veel beweging, je kan ze moeilijk om 19 uur in bed steken zodat ze moeten slapen en dat is dan ook een probleem. Ik heb ook met de chefs een discussie gehad daarover want ze zei "ja maar dat kind moet al lang slapen", maar dat kind heeft geen knop om op te duwen, ze heeft geen rode knop waar je op duwt en ze gaat slapen. Dat bestaat niet. (moeder 6)

Een van de moeders geeft aan dat je als moeder niets zelf kan beslissen over je kind, enkel wat het kind eet en wanneer je het voedt.

Je beslist wanneer ge hem eten geeft. Wat kan ik beslissen? Enkel over eten. [...] Ge kunt zelf koken voor uw kind met producten die je via de kantine aankoopt, en we hebben ook potjes Olvarit (kant en klare babyvoeding) ter beschikking. (moeder 1)

Volgens een andere moeder is zelfs dat niet waar. Zij wenst te starten met vaste voeding, maar geeft aan dat de regel in de afdeling is dat dit pas kan vanaf vier

maanden.

Hij is nu twee maanden oud en ik wil hem [fruitpap en groentepuree] geven. Weet je, het is normaal op deze leeftijd, ik deed dit ook bij mijn eerste zoon [...]. Het is niet goed als ik hem te veel flessenvoeding geef. [...] Hier starten ze pas op 4 maanden met vaste voeding. (moeder 5)

Ook het feit dat sommige goederen volgens de moeders gerantsoeneerd worden (melkpoeder, vochtige doekjes,...), kan stress en kwaadheid veroorzaken. Er wordt evenwel aangegeven dat sommige penitentiaire bewakingsassistenten lossen omspringen met het rantsoen dan anderen.

Wanneer mijn melkpoeder op is, geven ze geen meer... Dat is niet OK, dat is niet vriendelijk. Het water en het melkpoeder zijn zeer belangrijk. Ze zeggen "neen, voor vandaag is het genoeg", en ze geven geen nieuwe. [...] Dan moet ik wachten tot morgen. [...] Als het een goede PB is, dan zegt die "OK ik geef je nog wel wat". Maar de meesten doen dit niet. Zij trekken zich er niks van aan dat je hier nu met een kind bent of niet. Jij bent de gedetineerde, en ze behandelen je kind als een gedetineerde. (moeder 4)

En nu als je vergeet pampers te halen en op het laatste moment vraag je aan de chef die de deur al gesloten heeft of je nog pampers kan krijgen, dan heb je chefs die de deur open doen en pampers gaan halen maar er zijn er die zeggen van "ja je moest er vroeger aan gedacht hebben", maar ja ik zit zonder pampers, het is toch voor het goed van het kindje. Ik vind dat dat niet zou mogen bestaan. (moeder 6)

Ook als het kind ziek is, zijn de moeders afhankelijk van anderen om beslissingen te nemen. De meningen over de medische hulp voor het kind zijn verdeeld. Een moeder vertelt over haar positieve ervaringen:

Wil je naar dokter dan kan dat. Mijn zoon heeft twee keer te weinig adem gehad, tijdens de avonduren, iedereen kwam aanlopen, chef, verpleger, ... Iedereen toonde meelevens, dat was tof. Ik zag dat iedereen bezorgd was om mama en kind. Chapeau. (moeder 1)

Anderen kaarten aan dat de medische klachten van de kinderen niet altijd ernstig genoeg genomen worden en dat het medisch personeel beslissingen te lang uitstelt. De moeders kunnen niet zelf beslissen of het kind naar het ziekenhuis gebracht moet worden. Ook in ander onderzoek wordt gewezen op frustraties hieromtrent.²⁸

De medische ondersteuning [voor het kind] is nul. [...] Een dikke nul, als er iets mis is met het kind en je gaat naar het

28 T. PÖSÖ, R. ENROOS en T. VIERULA, "Children residing in prison with their parents: An example of institutional invisibility", *The Prison Journal* 2010, 516–533.

medisch centrum, dan zeggen ze: "alles is normaal". Ze schrijven niets voor. [...] Zoals vorige week had mijn zoon bijna 38 graden koorts en ik ging ermee naar de dokter. Hij zei dat dat normaal was, maar dat klopt niet. [...] [De pediatr] komt eens in de maand langs, maar wat als er daarvoor iets mis is? [...] Wanneer je niet in de gevangenis zit [...] ga je met je kind naar het ziekenhuis als je weet dat er iets mis is. En daar krijgt het tenminste een check-up, en schrijven ze iets voor. Daar zeggen ze niet dat het normaal is (moeder 4)

Ik vind het heel belangrijk dat er hier een medisch centrum is, en voor de kinderen, als er iets is word je snel geholpen. Ik heb gehad dat mijn dochter hier zat met koorts, ik ben bij de dokter gegaan. Hij heeft antibiotica gegeven maar haar koorts zakte niet, ze heeft 5 dagen hoge koorts gehad, de verpleegsters zijn meerdere keren gekomen maar het zakte niet. [...] En dan is mijn broer haar komen halen en heeft hij haar naar het ziekenhuis gebracht. Op dat vlak zouden ze het beter een beetje meer serieus nemen als er koorts is of dat ze het niet laten aanslepen en dat ze de feiten niet minimaliseren als er iets is. (moeder 6)

Overweldigende verantwoordelijkheid

Het gepercipieerde gebrek aan moederlijke autonomie bestaat paradoxaal genoeg naast een ervaren overweldigende verantwoordelijkheid van het moederschap. De moeders geven aan dat het zwaar is om er doorgaans alleen voor te staan. Vrouwen kunnen hun kind bij de kinderopvang laten, maar enkel op gezette tijden (bv. in de voormiddag, en enkel wanneer ze gaan werken). Verder zijn er weinig of geen opties om de zorgen voor hun kind even aan anderen over te laten. Wanneer de moeder gewoon even wat tijd voor zichzelf wilt, dan kan dit niet zomaar. Recurrente uitgangen voor het kind worden als positief onthaald. Er wordt zelfs geopperd dit aantal te verhogen.

Het had misschien beter geweest om het kind iedere week 3 dagen buiten te laten gaan zodat de mama's ook eens op adem kunnen komen of tot rust komen. Want psychisch ben je helemaal kapot. Zeker als het kind op een leeftijd is dat het veel beweegt. Het is moeilijk dan je kind te houden in een ruimte die redelijk klein is samen met iemand anders en dat 24 uur op 24. (moeder 6)

Echter, niet alle kinderen hebben de mogelijkheid om naar buiten te gaan (zie ook infra), en wanneer de moeders even 'out' zijn omdat ze ziek of depressief zijn, gaat een grote druk uit van het feit dat er niemand anders het even kan overnemen. Dit kan schuldgevoelens ontlokken jegens het kind. Opnieuw wordt aangehaald dat moet vermeden worden dat het kind gestraft wordt voor de situatie.

Vorige keer had ik een paniekaanval, een zenuwzinking, ik was 3-4 dagen echt depressief. Ze weten dat ik niet kan

gaan wandelen, niet naar buiten kan, maar niemand vraagt om bijvoorbeeld even op mijn kind te passen. Zelfs als je het zelf vraagt, niemand kan je kind even overnemen. Als je het even moeilijk hebt, kan je je kind niet even ergens kwijt. [...] De dokter had pillen voorgeschreven, maar ik heb ze maar 2 keer genomen. Ik heb toen bijna 2 dagen geslapen, amper op mijn kind gelet. [...] Ik voelde me slecht want mijn zoon leek precies gestraft omdat ik toen veel sliep. Mijn zoon is niet de gestrafte, ik ben dat. (moeder 1)

Het feit dat de meeste kinderen altijd bij de moeder zijn, legt veel druk op de moeders. Moeders die in de voormiddag werken kunnen hun kind bij de kinderopvang laten in de kinderopvangruimte. Uit de interviews bleek echter dat de moeders de zorg niet graag overlaten aan een medegedetineerde. Op het moment van de bevraging was er geen vaste kinderopvang en werd gewerkt met een beurtrol onder de moeders. Hierdoor was er niet altijd een kinderopvang beschikbaar. Ook werd geklaagd dat de kinderopvang haar eigen kind zou voortrekken, de kinderen niet vaak genoeg zou verschonen en niet voldoende zou spelen met de kinderen. Mogelijks wordt dit probleem verholpen wanneer een vaste kinderopvang uit een andere sectie de taken op zich neemt.

De verwachte scheiding

Tenslotte wordt door de langgestrafte moeders aangegeven dat het besef dat hun kind op een dag zal vrijkomen zonder hen, een belangrijke bron van verdriet en zorgen is.

Ik kan echt emotioneel worden als ik borstvoeding geef en besef dat hij gaat buiten gaan binnenkort, ik vraag me dan af hoe het zal voor hem zijn als hij niet meer 24/7 bij mij is. Dat is mijn grootste angst, de dag dat ik [mijn zoon] zal moeten buiten geven (wordt emotioneel). (moeder 1)

Maar over het algemeen zijn de moeders daar op de afdeling moeders die veel liefde hebben en overbezorgd zijn over de kinderen. En soms maken ze over vanalles een drama gewoon door het feit dat je machteloos bent. En je weet dat het kind aanwezig is en dat je kan genieten van de momenten dat je kind bij u is want je weet dat er een dag komt dat je uw kind moet buiten geven. En dat je leven zal veranderen. (moeder 6)

Het gaat hier dus niet om de *pain* van scheiding, maar de *pain* van *verwachte* scheiding. Kinderen die de gevangenis voorgoed verlaten omdat ze de maximumleeftijd hebben bereikt, worden bij voorkeur ondergebracht bij hun vader of andere familieleden. Indien dit niet mogelijk of wenselijk is, zal het kind in een pleeggezin of instelling geplaatst worden. Het contact tussen moeder en kind zal vanaf dan afhangen van de goodwill en inspanningen van de vervangende

verzorger(s).

De 'gains' van het samenleven in de gevangenis

In de interviews werd niet enkel gesproken over *pains*. De moeders hebben het ook over de *gains* van je kind bij je te hebben in de gevangenis. Ten eerste geeft het kind de moeders een reden om elke dag op te staan, een reden om te leven, om voor te vechten. De aanwezigheid van het kind verzacht de detentie ook op een of andere manier.

Mijn zoon maakt mijn straf een beetje draaglijker, door mij hier liefde te geven. Ik heb steun aan hem, liefde van hem. [...] Mijn zoon hier hebben maakt de detentie makkelijker. Moest ik hem niet hebben dan zou het echt héél héél slecht met mij gaan. Het is draaglijker omdat ik toch niet alles kwijt ben. (moeder 1)

Ik moet zeggen dat ik geluk heb gehad om mijn dochter bij mij te hebben. [...] Ze heeft mij ook veel hoop gegeven. En liefde gegeven en echt moed gegeven om verder te vechten en in leven blijven, dat was voor mij heel belangrijk. De straf zelf, je weet na uw daden moet je gestraft worden. Je moet het sowieso aanvaarden gelijk wat je krijgt. Maar kinderen geven veel moed. (moeder 6)

Ten tweede vinden sommige moeders dat, net omdat ze altijd samen zijn met hun kind, ze een sterke(re) band ontwikkelen.

Interviewer: Vind je dat je hier een goede band kan ontwikkelen met je zoon?

Moeder 4: Ja, zeker omdat ik hier alleen met hem ben. Je doet niets anders dan hem oppakken.

Interviewer: Jullie zijn erg close?

Moeder 4: Ja. Het is normaal dat wanneer je buiten bent en je hebt iets te doen dat je aan je buur vraagt om even op te passen [...]. Maar nu moet je nergens naartoe, je hebt niks te doen. Het is enkel jij en hem en je bent heel vaak binnen. Tot 16u is het alleen jij en hem. Soms ben je slechts een uurtje buiten.

Ik vind het goed dat mama's hun kinderen kunnen meenemen, zeker mama's die een lange straf hebben dan kan je een band creëren als het kind wordt geboren tot hun 3 jaar. (moeder 6)

Anderen vinden dat er geen verschil is met de band in de buitenwereld.

Het is normaal, het is hetzelfde als buiten. (moeder 3)

De pains en de gains bij elkaar gelegd... Wat vinden de moeders van het systeem?

Aan de moeders werd ook hun mening gevraagd over het Belgische systeem en de moeder-kind afdeling.

Zouden ze iets veranderen als zij beleidsmakers waren? Alle moeders zijn het eens dat het geweldig is om je kind(eren) bij je te hebben in de gevangenis. Hoewel ze erkennen dat de gevangenis geen plaats is voor een kind, zou niemand de mogelijkheid om je kind op cel te hebben, afschaffen. Vooral voor kinderen tot één jaar zien de moeders vooral voordelen. Het kind krijgt moederliefde, en omdat het nog niet kan stappen heeft het nog niet veel ruimte nodig. Bovendien realiseert het kind op die leeftijd nog niet dat hij/zij in een gevangenis verblijft.

Als mijn zoon zou vrijkomen, zou dat heel moeilijk zijn voor hem, omdat hij geen moederliefde meer zal voelen en omdat hij bij andere mensen moet verblijven, dat is niet hetzelfde. [...] Daarom is het beter dat hij hier is. Als hij groot is... [...] zal hij willen stappen en zijn zin willen doen. [...] Mijn baby begrijpt nog niet dat hij in de gevangenis zit want ik geef hem al mijn liefde [glimlacht]. (moeder 5)

Voor mij is het niet goed om mijn zoon bij mij te zien in de gevangenis. Ik vind dat niet goed maar hij is er zich zelf niet van bewust. Hij leeft gewoon, hij is zich van niets bewust [...]. (moeder 4)

Zoals aangehaald, vinden de moeders dat het moeilijker wordt om met een kind in de gevangenis te verblijven vanaf dat zij kunnen lopen. Vanaf deze leeftijd dreigen de kinderen zich te vervelen door een gebrek aan nieuwe prikkels en worden ze lastig omdat ze hun energie niet kwijt kunnen. Volgens de moeders met kinderen van deze leeftijd zou het huidige systeem dan ook aangepast moeten worden. Een moeder oppert dat het organiseren van meer activiteiten voor moeder en kind en meer leeftijdsadequate activiteiten zoals knutselen al een stap in de goede richting zou zijn. Verder wordt vooral gedacht in de richting van meer tijd buiten (de cel en/of de gevangenis) doorbrengen.

Als ze er nu eens zouden een systeem in brengen dat de kinderen 's morgens zouden vertrekken bijvoorbeeld naar een opvangtehuis en ze 's avonds terugbrengen, zeker als ze al 1 jaar zijn omdat ja die kinderen zien constant hetzelfde, ze vervelen zich en breken hier alles af. (moeder 2)

Ik zou wel voorzien om meer buiten te zijn, dat de kinderen meer kunnen spelen; de kinderen althans, zij zijn niet gestraft. En ja, langer dan de leeftijd van 3 jaar blijven. Dat is denk ik niet gemakkelijk, maar ik zou dan een aangepaste infrastructuur voorzien en bijvoorbeeld iemand aanwerven die hen vanalles bijleert als voorbereiding op school. Een soort van kleuterschool. (moeder 1)

Een andere moeder vindt dat het hele systeem moet

herdacht worden, want welke aanpassingen je ook doorvoert, het blijft een gevangeniscontext, en net dat moet veranderen.

Ik vind dat, als de moeder [...] naar de gevangenis moet, dat men tenminste haar niet naar een plek zoals hier zou mogen sturen. Men zou een normaal huis moeten voorzien, snap je? [...] Zodat de moeder voor haar kind kan zorgen. Niet zoals hier: "nu heb je een uur voor dit, nu heb je 30 minuten voor dat, en nu heb je 5 minuten om dit te doen". [...] Ik vind, zoals ik al zei, dat het niet OK is om moeder en kind in een gevangenis onder te brengen. Omdat je hier alle regels moet naleven en hun voorschriften moet volgen. Dat is niet goed. (moeder 4)

Terwijl vijf moeders opmerkingen, reflecties en suggesties voor verandering formuleren, is er ook een moeder die recent in de gevangenis belandde, die vindt dat het systeem goed is zoals het is.

Neen, het is goed zoals het nu is. (moeder 3)

Discussie en conclusie

Geen scheiding, wel pains

De bevraging van zes moeders die op de moeder-kind afdeling te Brugge verblijven of verbleven hebben, toont aan dat moeders verschillende voordelen zien in co-detentie. Ten eerste geven sommigen aan dat ze een sterke(re) band kunnen opbouwen met hun kind. Ten tweede maakt de aanwezigheid van hun kind het gevangenisleven draaglijker. Het geeft hen ook moed en een reden om te leven. Deze punten worden bevestigd in ander onderzoek.²⁹ Het moederschap zou zelfs een bron van steun en hoop voor de toekomst zijn voor moeders waarvan hun kinderen *niet* in de gevangenis blijven. Ook dan geeft het moederschap betekenis aan het leven in de gevangenis.³⁰

Hiertegenover staat dat de aanwezigheid van kinderen in de gevangenis bepaalde *maternal pains of imprisonment* kan uitlokken. Sommige van deze *pains* zijn vrij gelijkaardig aan deze ervaren door moeders met kinderen buiten de gevangenis. Zo ervaren de bevraagde moeders ook beperkingen in hun moederlijke autonomie. Hoewel hun kind bij hen verblijft, moeten ze heel wat beslissingen aan anderen overlaten, en zijn ze afhankelijk van anderen voor wat betreft bv. toegang tot medische zorg en het aanleveren van noodzakelijke goederen voor hun kind. De moeders kunnen hun dagschema niet

aanpassen aan de noden, de leeftijd en het ritme van het kind. Kortom, terwijl deze vrouwen in theorie de primaire verzorger blijven, moeten ze in de praktijk hun moederlijke autonomie delen met anderen. Binnen het proces van *mortification of the self*³¹ als gevolg van een detentie, is het moederschap een van de identiteiten die kan aangetast worden. De resultaten suggereren dat het samenblijven met het kind de aantasting van de moeder-identiteit niet volledig kan voorkomen. Het lijkt interessant om in grootschaliger onderzoek de link tussen het al dan niet samenleven met kinderen in detentie, en (het behoud of de aantasting van) de moeder-identiteit, verder uit te diepen.

De interviews hebben ook *maternal pains* blootgelegd die specifiek zijn voor moeders die met hun kind in de gevangenis verblijven. Er is geen sprake van *pains* als gevolg van een scheiding tussen moeder en kind, maar voor de langgestrafte moeders is er wel de steeds aanwezige *pain* van de *verwachte* scheiding. Deze vrouwen moeten leven met het idee dat hun kind, met wie ze letterlijk en figuurlijk *close* hebben samengeleefd, op een dag de gevangenis alleen zal verlaten. Verder geven moeders aan dat de verantwoordelijkheid voor hun kind, het gevoel *altijd* klaar te moeten staan, nogal overweldigend kan zijn. Dit is zowat het tegenovergestelde van de *pain* die moeders ervaren wanneer hun kind buiten de gevangenis verblijft: zij moeten (mogen) immers *nooit* instaan voor dagelijkse zorg. Wanneer moeders in co-detentie de acute nood voelen om even tot zichzelf te komen, is er geen back-up zoals dat in het gewone leven vaak het geval is (de grootouders, partner, ...). Het lijkt *the worst of both worlds*: deze vrouwen mogen als moeder weinig zelf beslissen (delen autonomie), maar ze moeten wel steeds zelf instaan voor hun kind. Hoewel er structureel opties zijn om hun kind even aan anderen over te laten (cf. uitgang aantal dagen per maand), is dit niet voor alle moeders mogelijk. Voor erg jonge kinderen die nog borstvoeding krijgen bijvoorbeeld, is dit moeilijker. Ook voor moeders die geen familie hebben in het land, of geen goede band hebben met hun familie, is een uitgang voor het kind geen evidente piste. Voor de bevraagde vrouwen is de vader van het kind ook geen optie: de vader is overleden, zelf opgesloten, verblijft in het buitenland, of heeft geen contact meer met de moeder.

Tenslotte blijkt uit het onderzoek dat de moeders lijden onder de confrontatie met de *pains of imprisonment* van hun kind. Anders gezegd: een belangrijke *maternal pain* wordt veroorzaakt door de (h)erkenning van het

29 A.M. FREITAS, A.R. INÁCIO en L. SAAVEDRA, I.c., 415-436; J. HARTZ-KARP, "The impact of infants in prison on institutional life: a study of the mother/infant prison programme in Western Australia", *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 1983, 172-183.

30 M. SHAMAI en R.B. KOCHAL, I.c., (323) 327-328; R. GRANJA, M.I.P. DA CUNHA en H. MACHADO, "Mothering From Prison and Ideologies of Intensive Parenting: Enacting Vulnerable Resistance", *Journal of Family Issues* 2015, 1212-1232.

31 E. GOFFMAN, *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Garden City, Anchor books, 1961, 386 p.

feit dat hun kinderen ook lijden onder de opsluiting. Dit zou vooral het geval zijn voor kinderen vanaf één jaar. De moeders ervaren dat opsluiting vooral moeilijk wordt voor het kind wanneer het kan stappen. Deze kinderen zouden het meest lijden onder de deprivatie van hun (bewegings)vrijheid, gezien ze op gezette tijden niet kunnen vrij rondlopen op de sectie. Verder zouden zij ook te weinig gestimuleerd en uitgedaagd worden in een gevangenisomgeving. Omdat het kind steeds de regels moet volgen net zoals de moeder, hebben de moeders het gevoel dat hun kind de facto als een gedetineerde behandeld wordt. Daarenboven vertonen sommige kinderen kopieergedrag en beginnen ze zich als gedetineerden te gedragen. Dit zou een teken kunnen zijn dat voor deze kinderen het gevangenisleven een evidentie is, en dat ze vervreemden van de buitenwereld.

We kunnen besluiten dat gedetineerde moeders die met hun kinderen samenleven in de gevangenis, ook te maken krijgen met *maternal pains of imprisonment*. Het voorkomen van een fysieke scheiding kan het ontstaan van *maternal pains* niet voorkomen. Moeders in de gevangenis ervaren dus steeds een dubbel nadeel: *In addition to being inmates and devoid of economic and social resources, these mothers face conditions that limit the exercise of motherhood, whether their children are outside or inside the prison institution.*³²

Implicaties voor onderzoek en beleid

Momenteel verblijven kinderen in verschillende gevangenisinstellingen onder verschillende omstandigheden in België.³³ Naast de leeftijdsgrens van drie jaar vermeld in de Basiswet Gevangeniswezen³⁴ ontbreekt een globaal wettelijk kader rond het verblijf van kinderen in de gevangenis.³⁵ Misschien is het, nu de hervorming van het gevangeniswezen eindelijk op gang lijkt te komen, tijd om deze kwestie ook aan te pakken? De vraag is dan natuurlijk: voor welk systeem kiezen we?

Zoals dat vaak het geval is, bestaat de ideale oplossing wellicht niet. Elk systeem heeft voor- en nadelen, en het is maar de vraag welke factor je het meest laat doorwegen. Zoals ook uit de interviews naar voren komt, is er sprake van een zekere onverzoenbare

tegenstelling tussen wat goed is voor de moeder en wat goed is voor het kind. Zo staat in de huidige detentietext het verzachten van de *maternal pains of imprisonment* van de moeder (door de aanwezigheid van het kind) haaks op het feit dat het kind zélf te maken krijgt met *pains of imprisonment*. Er is in de literatuur ook veel discussie over mogelijke detentieschade en negatieve langetermijn-effecten voor kinderen die op jonge leeftijd in de gevangenis hebben verbleven. Er zijn verschillende argumenten pro co-detentie, namelijk het belang van hechting in de eerste levensmaanden of -jaren, het nefaste effect van een plotselinge scheiding tussen moeder en kind en de mogelijkheid van opvoedingsondersteuning in de gevangenis.³⁶ Verder zou co-detentie ook een positief effect hebben op rehabilitatie en recidive van de moeder.³⁷ Mogelijke argumenten contra zijn dat kinderen ook een hechtingsband kunnen opbouwen met een andere verzorgingsfiguur dan de moeder³⁸ en het risico op ontwikkelingsachterstand. Sommige onderzoekers vinden effectief een achterstand bij kinderen die in de gevangenis hebben verbleven, maar tonen ook aan dat die achteraf terug kan ingehaald worden.³⁹ Andere studies vinden geen verschillen tussen de groep kinderen die in de gevangenis hebben geleefd en een controlegroep.⁴⁰ Tenslotte bestaat er ook onderzoek waar de kinderen met een verleden van co-detentie betere *outcomes* hadden dan de controlegroep.⁴¹ De tegenstrijdige resultaten zouden deels verklaard kunnen worden door het feit dat de effectieve *outcomes* niet alleen bepaald worden door de detentie as such, maar ook door de concrete omstandigheden van de detentie (bv. ondersteuning moeder, gaan kinderen al dan niet naar kinderopvang).⁴²

Bij het uitwerken van moeder-kind modaliteiten moet deze kennis, naast vele andere factoren, zeker mee afgewogen worden. Een diepgravende analyse van dit vraagstuk ligt evenwel buiten het bestek van deze bijdrage. Hier beperken we ons tot de mening van de moeders als ervaringsdeskundigen. Gebaseerd op hun ervaringen zouden we kunnen stellen dat het huidige Belgische model niet aangepast is voor kinderen vanaf één jaar gezien hun *pains of imprisonment* te

32 A.M. FREITAS, A.R. INÁCIO en L. SAAVEDRA, *I.c.*, (415) 431.

33 *De gehanteerde regels en de beschikbare infrastructuur verschillen sterk naargelang de gevangenis. Vergelijk bijvoorbeeld Brugge (Q. DE VOS, o.c.) met Berkendaal en Lantin (S. LINCHE, S. MEGHERBI, F. SCHOENAERS en L. NISEN, Les enfants de 0 à 6 ans dont la mère est incarcérée en Fédération Wallonie-Bruxelles, Brussel, Fonds Houtman / Université de Liège, 2014, 225 p.).*

34 Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, 12 januari 2005, B.S. 1 februari 2005.

35 S. LINCHE, S. MEGHERBI, F. SCHOENAERS en L. NISEN, o.c., 225.

36 R. WOLLESWINKEL, *Gevangen in moederschap: gedetineerde vrouwen en het recht op family life*, Deventer, Gouda Quint, 1997, 341 p.

37 L.S. GOSHIN en M. W. BYRNE, "Preschool outcomes of children who lived as infants in a prison nursery", *The Prison Journal* 2014, 139-158.

38 L. VERHOFSTADT-DENEVE, P. VAN GEERT en A. VYT, *Handboek ontwikkelingspsychologie: grondslagen en theorieën*, Houten, Bohn Stafleu Van Loghum, 2003, 434 p.

39 D. BLACK, "Children of parents in prison", *Archives of disease in childhood* 1992, 969; L.S. GOSHIN en M. W. BYRNE, *I.c.*, 142.

40 L. CATAN, "Infants with mothers in prison" in R. SHAW (ed.), *Prisoners' Children: What are the issues?* Londen, Routledge, 1992, 13-28.

41 Zie bijvoorbeeld L.S. GOSHIN en M.W. BYRNE, "Preschool outcomes of children who lived as infants in a prison nursery", *The Prison Journal* 2014, 139-158.

42 L.S. GOSHIN en M.W. BYRNE, *I.c.*

sterk naar voor komen en metertijd verergeren. Ook in ander onderzoek wordt de leeftijdsgrens van één jaar aangehaald.⁴³ Vanaf deze leeftijd ontstaat eerst het probleem van te weinig bewegingsruimte, daarna het probleem van te weinig stimulatie, en vervolgens kan kopieergedrag ontstaan. Om deze reden stellen de moeders voor het systeem aan te passen of te vervangen. Een aantal door de moeders aangehaalde pijnpunten zou mogelijks aangepakt kunnen worden door het voorzien van een (meer) open regime. *Het Masterplan detentie en internering in humane omstandigheden*⁴⁴ voorziet in de inrichting van een moeder-kind afdeling in de gevangenis te Haren. Gezien in Haren ook een open sectie voor vrouwen is voorzien, hopen we dat de moeder-kind afdeling hier zal ondergebracht worden. Een open context zal wellicht minder *pains* veroorzaken bij zowel moeder als kind. Hier zou meer tijd en ruimte voorzien kunnen worden om buiten de cel te spenderen, er is wellicht een minder strikt (en dus kindvriendelijker) regime, waar mogelijks meer opportuniteiten kunnen gecreëerd worden om buiten naar de kinderopvang te gaan. Het aangaan van structurele samenwerkingsverbanden met crèches buiten de gevangenis (zoals bijvoorbeeld het geval is in Lantin)⁴⁵, zou het risico op wereldvreemdheid deels kunnen inperken, en zou de moeders die hun kind momenteel niet op uitgang kunnen laten gaan, wat meer ademruimte geven. Hier kan gedacht worden aan (een meer structurele uitbouw van) de dagopvang

via het CKG te Brugge. Om de denkoefening over een mogelijke hervorming van het systeem te voeden, kan gekeken worden naar bestaande praktijken in andere landen. In de Europese Unie verbleven volgens oudere cijfers (2011) 980 kinderen in de gevangenis met hun moeder.⁴⁶ De modaliteiten en leeftijdsgrenzen zijn verschillend van land tot land. Zo bestaan er in Spanje verschillende modaliteiten om kinderen tot drie jaar bij hun moeder te laten verblijven, zowel binnen als buiten de gevangenis.⁴⁷ In Nederland, Spanje en Duitsland bestaan speciale moeder-kind huizen met een halfopen regime.⁴⁸ Ook kan bekeken worden of moeders (een deel van) hun straf in een andere omgeving (thuis, of in een detentiehuis in de samenleving) kunnen uitzitten, zoals dit bijvoorbeeld mogelijk is in Italië en Noorwegen.⁴⁹ Tenslotte is er uiteraard nog de optie om moeders met jonge kinderen (al dan niet met specifieke misdrijfprofielen) niet meer op te sluiten en een alternatieve straf te voorzien. In het kader van deze denkoefening zou het interessant zijn om de ervaring van *maternal pains of imprisonment* te onderzoeken vanuit een comparatief perspectief. Zo kan worden nagegaan hoe de *maternal pains* met betrekking tot kinderen die bij hun moeder verblijven beïnvloed worden door de specifieke detentiecontext en de aanwezige faciliteiten. Beleidsmakers zouden dan geïnformeerd kunnen worden over hoe de *maternal pains* te reduceren, om zo extra leedtoevoeging bovenop de straf van vrijheidsberoving te vermijden.⁵⁰

43 S. LINCHET, S. MEGHERBI, F. SCHOENAERS en L. NISEN, o.c., 93.

44 Aan het Masterplan (goedgekeurd op 18 april 2008 door de federale ministerraad) werd ondertussen al meermaals gesleuteld. In het derde masterplan (november 2016) werd het project Haren behouden.

45 S. LINCHET, S. MEGHERBI, F. SCHOENAERS en L. NISEN, o.c., 99-102.

46 O. ROBERTSON, *Human rights & refugees – collateral convicts: children of incarcerated parents*, Genève, Quaker United Nations Office, 2012, 5.

47 A.I. CEREZO, "Women in Prison in Spain: The Implementation of Bangkok Rules to the Spanish Prison Regulation", *European Journal on Criminal Policy and Research* 2017, 133-151.

48 X., Notice 2016. *Pour le droit à la dignité des personnes détenues*, Brussel, Observatoire Internationale des Prisons (O.I.P.) Section Belge, 68.

49 www.loc.gov/law/help/children-residing-with-parents-in-prison/foreign.php#italy;
www.loc.gov/law/help/children-residing-with-parents-in-prison/foreign.php#norway

50 Uiteraard dient men ook de *pains of imprisonment* van de kinderen, en het risico op detentieschade voor het kind, in rekening te brengen. Onderzoek vanuit het perspectief van het kind is hier primordiaal, hoewel dit zowel methodologisch als ethisch gezien niet evident is

De sluiting van de PI Tilburg: het einde van een uniek project

Axelle Fleurbay¹ & Kristel Beyens²

België kampt al vele jaren met overbevolking in de gevangenis. In afwachting van de realisatie van het 'Masterplan voor een gevangenisstructuur in humane omstandigheden' werd er gezocht naar een tijdelijke oplossing, die men vond in het huren van leegstaande cellen in het buitenland. Nederland werd al jaren geconfronteerd met een dalende gevangenisbevolking, en dus overcapaciteit, en deze situatie leidde ertoe dat de Belgische en Nederlandse overheden op 31 oktober 2009 een Verdrag afsloten, waardoor in de periode 2010 - 2016 in België veroordeelde gedetineerden hun straf konden uitzitten in de Penitentiare Inrichting (PI) Tilburg. Ten gevolge van de steeds verder dalende gevangenispopulatie in Nederland werd besloten tot een fasegewijze sluiting van Nederlandse gevangenissen tussen 2013 tot en met 2018.³ De PI Tilburg zou volgens het Nederlandse Masterplan de deuren moeten sluiten in 2015, maar dit was slechts mogelijk na de afloop van de verhuurperiode aan België⁴, waardoor de PI Tilburg definitief haar deuren sloot op 15 december 2016.

Over het unieke karakter van deze Belgisch-Nederlandse samenwerking schreven we elders uitgebreid.⁵ Hier focussen we op een aspect dat nog niet aan bod kwam, nl. de organisatie van de sluiting van de PI Tilburg en de uitstroom van gedetineerden en personeel. Het onderzoek naar de sluiting van gevangenissen is in het algemeen weinig bestudeerd in penologisch onderzoek, omdat dit, zeker in Belgische context, vrij uitzonderlijk is. Dit artikel is gebaseerd op onderzoek van Fleurbay in het kader van haar bachelorproef en masterproef in de criminologie.⁶

Ze nam interviews af van 42 gedetineerden in de PI Tilburg in de periode voor de sluiting, zijnde oktober 2016.⁷ In een tweede fase van het onderzoek, februari - maart 2017, traceerde ze dezelfde gedetineerden in de Belgische gevangenissen om ze opnieuw te interviewen.

Onderzoeksmethode

In de eerste ronde interviews (oktober 2016) werden de gedetineerden gevraagd naar hun visie op hun overplaatsing naar België, hun verwachtingen over hun verblijf in een Belgische gevangenis en naar een terugblik op hun verblijf in de PI Tilburg. Van de 42 gedetineerden waren er 6 in het bezit van een Belgisch paspoort, de overige 36 gedetineerden niet. De interviews zijn in drie talen afgenomen: 9 in het Engels; 23 in het Frans en 10 in het Nederlands.

27 (64% van de oorspronkelijke steekproef) gedetineerden namen in het voorjaar van 2017 deel aan het vervolginterview vanuit een penitentiare inrichting in België. Nu werd vooral hun detentiebeleving in de Belgische gevangenis bevestigd. Van de 15 gedetineerden die niet deelnamen waren er 2 weigeringen, de andere gedetineerden waren gerepatriëerd naar het land van herkomst of zaten onder het regime van beperkte detentie.

De 27 gedetineerden uit het vervolgonderzoek zaten verspreid over gevangenissen in heel België, zowel in het Noorden (15) als het Zuiden (12) van het land. De interviews vonden plaats in 11 gevangenissen. We hebben ervoor gekozen de namen van de

1 *Master in de criminologie, Vakgroep Criminologie, Onderzoeksgroep Crime & Society (Penalty & Society), Vrije Universiteit Brussel.*

2 *Hoogleraar penologie, Vakgroep Criminologie, Onderzoeksgroep Crime & Society (Penalty & Society), Vrije Universiteit Brussel.*

3 *24 587 nr. 341 Brief van de staatssecretaris van Justitie, Den Haag, 2013, 11.*

4 *DIENST JUSTITIËLE INRICHTINGEN, Masterplan 2013-2018, Ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag, 2013, 21-25.*

5 *K. BEYENS en M. BOONE, m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VANHOUCHE en S. VAN DER POEL, Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI. Tilburg, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2013; K. BEYENS en A.-S. VANHOUCHE, "Belgische gedetineerden in de Nederlandse Penitentiare Inrichting Tilburg. Wat kunnen we hieruit leren?"; Panopticon, 2017, 137-141.*

6 *A. FLEURBAY, Wanneer de muren mee verhuizen... een kwalitatief onderzoek naar de PI. Tilburg, Bachelorproef Criminologie, Vrije Universiteit Brussel, 2016; A. FLEURBAY, Oost-West, thuis best? Van de PI. Tilburg naar een Belgische gevangenis, Masterproef Criminologie, Vrije Universiteit Brussel, 2017.*

7 *We wensen uitdrukkelijk het personeel van de PI Tilburg, en vooral directielid Wendy Mercelis, te bedanken voor de goede ontvangst in de gevangenis en de steun bij het uitvoeren van het onderzoek.*

gevangenis niet te vermelden, om de anonimiteit van de gedetineerden te garanderen. Van deze 27 gedetineerden waren er 4 gedetineerden in het bezit van een Belgisch paspoort, de overige 23 waren dit niet. Ook hier werden de interviews in drie talen afgenomen: 6 in het Engels, 13 in het Frans en 8 in het Nederlands.

In totaal werden er dus 69 interviews afgenomen met gedetineerden, die allemaal getranscribeerd werden. Er werd gekozen voor face-to-face-interviews met een interviewschema om de gedetineerden zoveel mogelijk vrijuit te laten spreken, en hen te laten focussen op zaken die zij belangrijk achtten.

Verder werden er ook nog twee interviews afgenomen met organisatorische actoren, zijnde een personeelslid van Directie Detentiebeheer en een voormalige directeur van de PI Tilburg. Met hen werd vooral de praktische en organisatorische kant van de sluiting besproken. Bij de voormalige directeur van de PI Tilburg kwam ook de beleving van de sluiting aan bod, omdat deze gebeurtenissen toch met de nodige emoties gepaard gingen. Deze interviews werden beiden in het Nederlands afgenomen en ook getranscribeerd.

De PI Tilburg

De PI Tilburg werd om verschillende redenen gekozen om Belgische gedetineerden tijdelijk onder te brengen. Er was de gunstige geografische ligging ten opzichte van België, nl. op slechts 15 kilometer verwijderd van de Belgisch-Nederlandse grens en ook het beveiligingsregime en de beschikbaarheid van meer dan 500 detentieplaatsen speelden een belangrijke rol.⁸ Het aantal detentieplaatsen kon eventueel zelfs opgehoogd worden tot 681. Naar Belgisch recht deed de PI Tilburg dienst als bijhuis voor de strafinrichting (SI) Wortel in België. Ook deze gevangenis ligt op enkele kilometers van de Nederlands-Belgische grens en kreeg, naast haar reguliere taak, ook de functie van transitgevangenis voor Belgische gedetineerden die naar de PI Tilburg werden overgebracht en vice versa. In de praktijk betekende dit dat de gedetineerden

administratief ingeschreven waren in de SI Wortel, ook tijdens hun verblijf in de PI Tilburg.⁹ De PI Tilburg bleef echter een Nederlandse gevangenis die tijdelijk een bijzondere gebruiksbestemming kreeg.¹⁰

Het begin van het einde

Gezien de behoefte aan celcapaciteit bleef afnemen in Nederland, werd beslist om de PI Tilburg in 2015 te sluiten, na de beëindiging van de verhuurperiode aan België. Gezien de Belgische gevangenispopulatie aan het dalen was, werd in 2015 ook in België besloten dat er na de laatste verlenging van het huurcontract geen nood meer was aan extra celcapaciteit in het buitenland. Terwijl tussen 2012 en 2014 de voor België nooit geziene kaap van 12.000 gedetineerden werd bereikt en zelfs overschreden, werd vanaf 2014 een daling ingezet richting 11.000 of soms zelfs minder dan 11.000 gedetineerden.¹¹

De daling van de dagpopulatie werd o.a. veroorzaakt door de overbrenging van de geïnterneerden naar het Forensisch Psychiatrisch Centrum in Gent, de sterke stijging van de toepassing van het elektronisch toezicht voor gedetineerden met een gevangenisstraf tot en met drie jaar en een sterkere focus op de uitzetting van gedetineerden zonder regulier verblijfsstatuut in België. Het werd van bij de start gesteld dat de overbrenging van de gedetineerden naar Tilburg een tijdelijke oplossing was voor het overbevolkingsprobleem en het besluit om de huur van PI Tilburg te beëindigen moet gesitueerd worden in een besparingspolitiek.¹²

Communicatie en ervaringen

Uit het onderzoek van Beyens & Boone¹³ bleek dat het Belgische personeel dat in de PI Tilburg was tewerkgesteld (directie en PSD-leden) erg tevreden waren. Deze bevindingen bevestigden de positieve resultaten voor de PI Tilburg van een eerdere bevraging van het gevangenispersoneel in Nederland door Van der Broeck *et al.*¹⁴ Hieruit bleek een algemene tevredenheid bij het Tilburgse personeel, en waren de scores hetzelfde of zelfs positiever voor bepaalde

8 K. BEYENS en M. BOONE, m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VANHOUCHE en S. VAN DER POEL, *Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg*, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2013, 3.

9 Kamerstukken II 2009/10, 32215, nr. 3, "Goedkeuring en uitvoering van het op 31 oktober 2009 te Tilburg tot stand gekomen Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk België over de terbeschikkingstelling van een penitentiaire inrichting in Nederland ten behoeve van de tenuitvoerlegging van bij Belgische veroordelingen opgelegde vrijheidsstraffen".

10 Belgische Senaat 2007-2010, vraag nr. 4-3696 d.d. 2 juli 2009, M. Taelman.

11 K. BEYENS en E. Maes, 'Gevangenis capaciteit, gevangenisbevolking en gevangenis personeel: kwantitatieve evoluties' in K. BEYENS en S. SNACKEN (Eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief*, Maklu, Antwerpen, 2017.

12 Interne documenten.

13 K. BEYENS en M. BOONE, m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VANHOUCHE en S. VAN DER POEL, *Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg*, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2013.

14 T.C. VAN DER BROECK, T. MOLLEMAN, I. HENNEKEN-HORDIJK en G. MOL, *Welbevinden van medewerkers en gedetineerden op leefafdelingen van locatie Willem II Tilburg*, WODC/DJI, Den Haag, 2011.

aspecten dan het Nederlandse gemiddelde. Ondanks de verschillende verlengingen van de contracten was de Belgische directie van de PI Tilburg zich ervan bewust dat Tilburg een aflopend verhaal was. In augustus 2015 werd het nieuws concreet en de Belgische directie vernam dit via haar Nederlandse collega's. Enkele dagen later werd de sluiting aangekondigd aan de medewerkers op een personeelsbijeenkomst. Uit het interview met de voormalig directeur van de PI Tilburg bleek dat de emotionele impact van de sluiting op het Nederlandse en Belgische personeel groot was. De zorg voor het personeel was prioritair, maar niet evident. Het besturen van een 'terminale' gevangenis bleek een moeilijke en emotionele opdracht en de vraag stelde zich hoe lang bepaalde activiteiten nog inhoudelijk en praktisch zinvol bleven (bijvoorbeeld: het aankopen van sportkledij of andere goederen).

De gedetineerden werden op de hoogte gesteld van de sluiting via formele communicatiekanalen, zijnde een algemene aankondiging en gesprekken met de directie. De reacties op de sluiting waren eerder gelaten. De directie heeft tot op het einde haar best gedaan om mensen te blijven zien met het oog op een gesprek omtrent de sluiting en een overplaatsing naar België. Het aantal rapportbriefjes daalde echter extreem, wat door de directie geïnterpreteerd werd als een vorm van weerstand. Slechts een minderheid van de gedetineerden vroeg een onderhoud met de directie, om een overplaatsing te kunnen krijgen naar een gevangenis waarvan ze dachten dat die geschikt was voor hen. Anderzijds waren er gedetineerden die geen enkel gesprek wensten, omdat 'Brussel' toch alles al voor hen beslist had.

Organisatie van de uitstroom van de gedetineerden

Bij de start van de actieve sluiting in september 2016 waren er in de PI Tilburg nog ongeveer 500 gedetineerden aanwezig, waarvan 350 bestemd voor regio Noord en 150 voor regio Zuid in België. Het oorspronkelijke plan van de Directie Detentiebeheer (DDB) was om de sluiting te voltrekken op vier maanden. Nederland wou dit echter spreiden over een langere periode om zo het Nederlandse personeel correct te kunnen heroriënteren: er was tijd nodig om geleidelijk naar oplossingen te zoeken om haar personeel naar ander werk te begeleiden en om werk-naar-werk-gesprekken te organiseren.

De projectgroep Nova Belgica¹⁵ verzorgde de voorbereiding van de uitstroom en zij bespraken ook financiële kortingen. België betaalde voor de terbeschikkinggestelde plaatsen 30 miljoen euro per jaar. Enkele andere, specifieke kosten zoals vervoerskosten en bepaalde medische kosten werden op declaratiebasis vergoed.¹⁶ Zoals blijkt uit onderstaande tabel mocht België tijdens het laatste jaar (2016) enkele miljoenen minder betalen, omdat er de laatste maanden minder capaciteit nodig was en ook het verbruik van water, elektriciteit en infrastructuur lager lag. Tijdens het sluitingsjaar werd er €5.000.000 minder betaald (zie tabel 1).

De projectgroep besliste dat er vanaf mei 2016 geen instroom van nieuwe gedetineerden meer zou zijn. De gedetineerdenpopulatie verminderde tot en met augustus 2016 via een natuurlijke afvloeï. Concreet betekende dit dat gedetineerden die in de loop van die

Tabel 1: Huurprijs PI Tilburg¹⁷

Jaar	Huurprijs / jaar	Gemiddelde dagpopulatie (Wortel + Tilburg)
2016 (sluitingsjaar)	€30.646.973,67	636
2015	€35.082.953,24	785, 1
2014	€39.714.288	901, 8
2013	€42.028.034,57	935
2012	€40.919.000	863,3
2011	€38.362.000	n/a
2010 (startjaar; geen volledig jaar)	€28.275.000	n/a
	TOTALE HUURPRIJS: €255.028.249,48	

¹⁵ Orgaan dat het project van de huur van de PI Tilburg voorbereidde.

¹⁶ DIRECTORAAT-GENERAAL PENITENTIAIRE INRICHTINGEN, Jaarverslag 2010, FOD Justitie, Brussel, 2011, 154p.

¹⁷ Gebaseerd op de opeenvolgende jaarverslagen van het Directoraat-Generaal Penitentiaire Inrichtingen, raadpleegbaar via <https://justitie.belgium.be/publicaties>.

vier maanden werden vrijgesteld vanuit de PI Tilburg door strafeinde, voorwaardelijke invrijheidsstelling, voorlopige invrijheidsstelling of elektronisch toezicht of door een noodzakelijke transfert naar een Belgische gevangenis omwille van medische of disciplinaire redenen, niet langer vervangen werden. Deze natuurlijke afvloeï zorgde voor de uitstroom van 100 gedetineerden van mei 2016 tot en met augustus 2016. De populatie zou pas vanaf september 2016 actief worden afgebouwd met 100 gedetineerden per maand, a rato van 70 gedetineerden naar regio Noord en 30 gedetineerden naar regio Zuid. Tussen 1 november 2016 en 15 december 2016 moesten er nog 200 gedetineerden overgebracht worden. De verdeling werd als volgt opgemaakt:

Tabel 2: Theoretische verdeling van gedetineerden over Belgische gevangenissen

30 gedetineerden naar regio Zuid
30 gedetineerden naar Merksplas
20 gedetineerden naar Wortel
20 gedetineerden naar Turnhout

Gedurende de actieve uitstroom bleef er uiteraard ook nog natuurlijke afvloeï aanwezig. De uitstroom in 2016 zag er uiteindelijk als in tabel 3.

Uit tabel 3 blijkt dat de beoogde cijfers elke maand werden behaald, meer zelfs: men dook er maandelijks onder omdat de uitstroom sneller ging dan verwacht.

Gedetineerden startten zelf ook met het voorstellen van transferts, die de Belgische directie dan formeel communiceerde aan de DDB in Brussel. Deze voorstellen tot transferts bleken echter niet altijd even realistisch, waardoor de directie vooraf een selectie maakte bij het overmaken van bepaalde transfertvoorstellen. Om gedetineerden zo gericht mogelijk over te brengen stelde de directie een classificatieformulier op waarbij rekening werd

gehouden met de klassieke spelregels van transferts, zoals strafcategorie, familienabijheid en psychische toestand, maar ook met enkele extra aandachtspunten, zoals detentiegedrag en al dan niet recht op verblijf in België.

Vanuit Nederlandstalige kant kreeg men al vrij snel de vraag om lijsten op te maken met nuttige transferts richting Hoogstraten, Leuven-Centraal en Beveren. Voor deze gevallen waren er in mei/juni 2016 al concrete plannen en zij konden dus ook redelijk snel vertrekken tijdens de periode van de natuurlijke uitstroom. Bij deze drie gevangenissen werd de voorkeur gegeven aan mensen met recht op verblijf. Dit werd ons ook duidelijk tijdens de eerste onderzoeksperiode te PI Tilburg, waarbij we vaststelden dat de gedetineerden zonder recht op verblijf overbleven. Voor de zwakkere gedetineerden¹⁸, zijnde gedetineerden van X-luwte¹⁹, werden snel concrete plannen gemaakt en verliep de afstemming met de DDB voor de Nederlandstalige dossiers zeer vlot. De communicatie met de dienst Interne Rechtspositie aan de Zuidelijke landszijde verliep echter aanzienlijk stroever en de directie had het gevoel dat hier de opgemaakte transfertlijsten eerder alfabetisch afgewerkt werden, waardoor er minder (goede) afstemming mogelijk was. Verzoeken vanuit de directie werden dan ook minder zinvol. Andere afstemmingsproblemen aan Waalse zijde leidden ertoe dat de bagage van enkele gedetineerden reeds was ingepakt, terwijl vervolgens de transferts geannuleerd werden, waardoor deze gedetineerden een week zonder bagage zaten. Twee van de geïnterviewde gedetineerden bevonden zich in deze situatie. Zij hadden enkel nog de kleren die zij aanhadden ter beschikking, wat een mensonterende situatie was. Dit werd vervolgens opgelost door de penitentiaire inrichtingswerkers, die deze gedetineerden kleren gaven die nog in het 'bad'²⁰ gestockeerd lagen. De transferts werden niet vooraf aangekondigd door de directie aan de gedetineerden. Twee à drie dagen voor hun vertrek werden zij op

Tabel 3: Uitstroom aantal gedetineerden in 2016 per maand

	Startcijfer per maand	Te behalen cijfer	Eindcijfer per maand
Mei	496	475	474
Juni	474	450	440
Juli	440	425	398
Augustus	398	400	363
September	363	300	249
Oktober	249	200	111
November	111	0	0

18 Mensen met een problematische reclassering door hun zwakkere psychische toestand.

19 Een afdeling voor gedetineerden in de PI Tilburg die niet in het 'gewone' regime kunnen functioneren.

20 Opslagplaats voor spullen van gedetineerden.

de hoogte gebracht over wanneer en naar welke gevangenis zij zouden overgebracht zouden worden. Deze werkwijze werd gehanteerd om te voorkomen dat er voor het vertrek nog afrekeningen tussen gedetineerden zouden plaatsgrijpen.

Het transport van de gedetineerden naar andere gevangenissen gebeurde door het veiligheidskorps, soms, maar niet altijd, in aparte celwagens om het transport zo vlot mogelijk te laten verlopen. Andere gedetineerden werden op een nationale transfert gezet, met een wissel in Sint-Gillis, wat soms voor problemen zorgde. Sommige overbrengingen werden afgezegd of waren volzet, of de wissels verliepen stroef, waardoor enkele gedetineerden twee à drie weken onderweg zijn geweest van de PI Tilburg naar hun 'nieuwe' gevangenis in België.

Interne uitstroom

De externe uitstroom van gedetineerden heeft betrekking op de verplaatsing van gedetineerden vanuit de PI Tilburg naar een Belgische gevangenis. Echter, ook binnen de PI Tilburg waren er bewegingen ten gevolge omdat afdelingen dienden te sluiten om de kosten te verminderen. De PI Tilburg bestond uit zeven leef-afdelingen in zeven gebouwen, verspreid over het terrein. Met de daling van het aantal gedetineerden en personeelsleden tijdens de sluitingsperiode was het onmogelijk om alle zeven afdelingen open te houden. Gedetineerden werden daarom naar een andere afdeling verhuisd om zoveel mogelijk leegstand in afdelingen te voorkomen en anderen te kunnen sluiten. Bij de sluiting van de afdelingen werd er steeds gekeken naar de nuttigste en gemakkelijkste oplossing. Eerst werden gebouwen T en U gesloten. Deze bevonden zich in hetzelfde deel van de gevangenis en zo kon dat deel alvast 'geleegd' worden. Om incidenten te vermijden werd er wel

getracht om gedetineerden die alleen op cel zaten niet in een groeps cel te plaatsen. Het was belangrijk dat de gedetineerden zoveel mogelijk hun gekende regime konden behouden. Zo werden de gedetineerden van gebouwen T en U niet naar de groepsafdelingen verplaatst, maar vulden zij lege plekken op in de gebouwen met monocellen die leegstonden omwille van de natuurlijk uitstroom. Afdeling B sloot als eerste groepsafdeling en de gedetineerden werden van die afdeling overgebracht naar afdelingen C en D. Afdeling D werd het langste als groepsafdeling opengehouden, omdat deze de meeste capaciteit bezat. H werd als laatste afdeling gesloten omdat het mogelijk was deze afdeling volledig autonoom te laten draaien.

Visie op de terugkeer naar een Belgische inrichting

Zoals reeds vermeld hadden de gedetineerden zelden een actief gesprek omtrent hun transfert met de directie in de PI Tilburg. Zij vroegen dit ook maar weinig of niet aan, omdat ze het gevoel hadden dat het 'Brussel' (DDB) was dat de beslissing nam en dat zij dus maar weinig tot geen inspraak zouden hebben in de beslissing. Indien er toch een gesprek plaatsgreep werd de voorkeur van de gedetineerden voor een gevangenis besproken, met het oog op transfert. Hun voorkeur was gebaseerd op de informatie over bepaalde gevangenissen die ze haalden bij medege-detineerden die voorafgaand aan hun verblijf in de PI Tilburg daar verbleven hadden. De overgrote meerderheid, zijnde 35 van de 42 (of 83%) van de geïnterviewde gedetineerden uit de eerste fase van het onderzoek, stelde het goed te hebben gehad in de PI Tilburg. 19 gedetineerden (of 45%) wilden liever in de PI Tilburg blijven en de nakende terugkeer naar een Belgische gevangenis gaf hen een gevoel van verplichting en nervositeit, omwille van de onzekerheid over wat ze gingen aantreffen in

Tabel 4: Gebouwen PI Tilburg

Gebouw	Afdeling
B	Cellen voor 2 of 8 personen
C	Cellen voor 2 of 8 personen
D	Cellen voor 2 of 8 personen
T	Mono- en duocellen
H	Mono- en duocellen. Functioneerde volledig autonoom en er werd naar verwezen als een gevangenis binnen de gevangenis
U	Mono- en duocellen
X	Monocellen verdeeld over drie vleugels: <ul style="list-style-type: none">• X-regulier (gewoon regime)• X-strikt (afzondering door tuchtmaatregel)• X-luwte (voor psychisch zwakkere gedetineerden)

de Belgische gevangenis. Men was zodanig gewend geraakt aan het regime in de PI Tilburg, dat volgens de gedetineerden behoorlijk verschilt van sommige Belgische gevangenissen, dat een omschakeling niet gemakkelijk zou zijn.

R6: *"Non, je ne suis pas heureux (pour retourner à Belgique), pour dire la vérité. Mais je dois retourner. Je sais comment ça passe là-bas. Ce n'est pas pour critiquer, mais c'est la vérité."*²¹

9 gedetineerden (21%) van de 42 geïnterviewde gedetineerden gaven aan graag naar België te willen terugkeren. Dit had niet zozeer te maken met een ontevredenheid over de PI Tilburg, maar wel met de nabijheid van familie en vrienden en de verandering van omgeving. Een gedetineerde wees erop dat er in België ook 'goede' gevangenissen zijn en dat een goede gevangenis in de nabijheid van familie de voorkeur geniet. Er leefden veel onzekerheden bij de gedetineerden over hun terugkeer naar België, die voornamelijk te maken hadden met de toegang tot arbeid in de gevangenis, wat belangrijk bleek te zijn. In de PI Tilburg hadden alle gedetineerden de mogelijkheid om te werken, en zo goed als alle gedetineerde deden dat ook. Ze beschouwden dit als een extra mogelijkheid om hun cel te verlaten. Hoewel de verloning volgens hen erg laag was beschouwden de gedetineerden het hebben van werk als een luxe. Er werd gesteld dat jobs in de Belgische gevangenissen amper te verkrijgen zijn en dat men vaak lang op een wachtlijst staat. Het kunnen werken in de gevangenis is belangrijk, omdat het niet hebben van een job kan leiden tot het niet hebben van geld, wat stress genereert. Ook de extra gelegenheid om de cel te verlaten valt dan weg.

R10: *"The problem on that site, the jobs are not easily available."*

R34: *"A Belgique, tu dois attendre pour le travail longtemps et ça c'est un grand problème pour moi."*

Bij andere gedetineerden leefde er bezorgdheid over het aantal personen met wie er een cel zou moeten gedeeld worden. In de PI Tilburg waren er verschillende verblijfsmogelijkheden, van monocellen en duocellen tot groepszellen. Samenleven met andere mensen is vaak geen evidentie en het geeft veel druk aan gedetineerden en vraagt ook veel discipline.²² In de PI Tilburg werd maximaal rekening gehouden met de individuele behoeften en wensen van de gedetineerden inzake al dan niet celdeling en

met wie. Indien de aanpassing aan een groepsregime niet haalbaar was, dan werd de mogelijkheid om op een monocel te verblijven onderzocht, of de gedetineerde werd in een groepszel geplaatst met andere gedetineerden wiens achtergrond, religie of waarden en normen meer aansloten bij die van de desbetreffende gedetineerden. Het alleen verblijven op een cel is in België vaak onmogelijk, zo merkte een gedetineerde op, en wanneer men zich niet comfortabel voelt of psychisch niet in staat is om met meerderen op een cel te verblijven, kan dit voor problemen en frustraties zorgen. Er waren ook bezorgdheden omtrent het regime waarin ze zouden terecht komen. Het Tilburgse regime was erop gericht om gedetineerden maximale kansen te geven om hun cel te verlaten om activiteiten bij te wonen zoals, sport, crea, bibliotheekbezoek, onderwijs, voldoende wandeling.

R9: *"Hier zit je heel de dag buiten (de cel). Je hebt misschien een uurtje of twee dat je binnen zit op cel, dat je eens kan rusten, maar voor de rest ben je altijd buiten. Je kookt, je doet echt van alles, eh."*

Ook de open structuur van de PI Tilburg door de aparte gebouwen zorgde ervoor dat de gedetineerden buiten kwamen voor bewegingen binnen de gevangenis. Dit had een positieve impact op de detentiebeleving en de perceptie van gedetineerden over de gevangenis.

R6: *"Et le grand problème à Belgique, c'est que dans la prison tout est dedans. Tu vois? Ce n'est pas ouverte comme ici. Tu te sens libre. Tu peux bouger."*

R10: *"You cannot call it prison (PI Tilburg). This is more like a boarding school mentality. It is very open. You cannot call it jail."*

De Belgische gevangenissen waar gedetineerden vaak 23 uur op cel verblijven, met maar een of twee uur wandeling per dag, schrikte hen af. Het was voor veel gedetineerden belangrijk om naar een gevangenis getransfereerd te worden met een gelijkaardig regime aan dat van de PI Tilburg en waar men zo vaak mogelijk de cel zou kunnen verlaten. Een onderdeel van het Tilburgse regime was ook het kunnen dragen van civiele kleren. Dit is niet mogelijk in alle Belgische gevangenissen. In de PI Tilburg droegen alle gedetineerden hun eigen kleren en ze stelden bijna unaniem dat dit hen een gevoel van menselijkheid geeft. Het dragen van een gevangenisuniform bestempelden zij als onderdrukkend en gaf hen het gevoel eigendom te zijn van de gevangenis.

21 De citaten werden zo waarheidsgetrouw overgenomen, op stopwoorden en tussenwoorden na, om een zo duidelijk leesbaar beeld te scheppen van de reactie.

22 K. BEYENS en M. BOONE, m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VAHOUCHE en S. VAN DER POEL, *Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI. Tilburg, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2013, 131p.*

R25: "Echt, dat is geen onzin, maar als ze in de Belgische gevangenissen eigen kledij toepassen, geloof mij, dat is een enorme ommekeer in uw mentaliteit. Want als je dat uniform krijgt, zo'n gevangenisuniform, dat is heel bedrukkend. Dan voel je je echt eigendom van de gevangenis en dat is heel claustrofobisch."

Een laatste bezorgdheid betrof het bewakend personeel in de Belgische gevangenissen en hoe men zich daaraan zou moeten aanpassen. De minderheid van de gedetineerde was tegen de bejegende aanpak van de Tilburgse Penitentiaire Inrichtingswerkers (PIW'ers). Deze gedetineerden kregen vaak het gevoel dat het maar een 'toneeltje' was dat de PIW'ers opvoerden, waarbij ze in hun gezicht vriendelijk deden en achter hun rug kwaad spraken. Zij opteerden dus eerder voor de aanpak van de penitentiaire bewakingsassistenten (PBA) in de Belgische gevangenissen, waar het sociaal contact met gedetineerden aanzienlijk minder is. Vaak omdat deze gedetineerden ook gewoon geen nood hadden aan gesprekken die richting gaven aan begeleiding.

R16: "And these guys (PIW'ers) they have like, you can say that they are laughing with you, but then, you do not know what they are going to write about you in the computer.²³ Do you understand? You cannot trust them."

R31: "Hier voelen zij alsof zij macht hebben, alsof ze beter zijn dan in België. Dat zegt de cipier hier "Hier is het beter dan in België". Ik zei "Wat is er hier beter dan in België? Wie zegt jullie dat? Dat is toch niet waar?" Dat is niet waar. Ok, misschien is er overbevolking in België, maar daar zijn ook goede gevangenissen."

Echter, andere gedetineerden waren voorstander van de sociale aanpak van de PIW'ers, waarbij het slaan van een praatje vooral in de smaak viel. Gedetineerden hadden het gevoel met respect behandeld te worden, ze voelden zich begrepen en bijgevolg voelden zij zich meer mens. De interactie met het personeel droeg dus meestal bij aan een positieve detentiebeleving in de PI Tilburg.²⁴ Door gedetineerden werd deze manier van omgaan met gedetineerden toegeschreven aan het feit dat de PIW'ers meer opleiding genoten hadden dan PBA'ers. De Belgische PBA'ers zouden sociaal contact eerder vermijden en minder ondersteunend zijn dan hun Nederlandse collega's.

R9: "Hier (PI Tilburg) kan je met een chef over elk onderwerp een discussie aangaan. Je kan hem bij zijn naam noemen, die vragen hoe het buiten gaat en van die dingen."

R22: "Hier in Tilburg behandelen ze ons als een mens, snap je?"

R25: "Kijk, als je met een probleem zit, dan zeg je "Hé chef, ik voel me eigenlijk niet zo lekker" en dan komen ze naar uw cel, dan doen ze eerst even de deur dicht en zeggen ze van "Ja jongens, pakken jullie even mijn werk over, ik ga eventjes met hem praten". En ja, die steunen u."

Gevolgen van de sluiting²⁵

De sluiting had heel wat gevolgen voor de interne functionering van de PI Tilburg. Er werd geen Nederlands personeel ontslagen, maar toch diende men uit te kijken naar een nieuwe job. Sommige personeelsleden voelden die druk en gingen zich sneller engageren om een job binnen of buiten de Dienst Justitiële Inrichtingen te zoeken. Echter, niet iedereen ging op zoek naar een andere job, wat ook voor problemen zorgde. Bij sommige personeelsleden sloop er een zekere laksheid binnen vanuit de gedachte dat men hen toch niet kon ontslaan, waarbij men wachtte op het aangeboden krijgen van een job. Andere personeelsleden bleven lange tijd in een ontkenningfase zitten waarin men niet geloofde dat de PI Tilburg effectief zou sluiten, waardoor zij niet snel actief op zoek gingen naar een nieuwe job. Gaandeweg zorgde de druk voor meer incidenten. Net zoals bij de gedetineerden sloop de gelatenheid ook binnen bij het personeelskader, wat ertoe leidde dat er vaak minder zorgend met de taken en met elkaar omgesprongen werd. De gelatenheid op de werkvloer uitte zich ook in de afwezigheid van leidinggevenden en het piket (langs waar de bewegingen in de gevangenis passeren) gedurende het laatste weekend voor de sluiting van de PI Tilburg. Verminderde motivatie bij het middenkader leidde dus zeker ook tot een daling van de zorg voor anderen. De combinatie van het vertrek van kwaliteitsvolle mensen en de dalende motivatie veranderde ook de kwaliteit van het werk aanzienlijk.

Voormalig directeur PI Tilburg: "Je werkt met een aantal mensen, waarbij er een aantal gefaciliteerd werden, die mogelijkheden kregen en andere mensen werden of voelden zich tegengehouden, of voelden zich niet genoeg gefaciliteerd. Dat zet zich ook om naar de motivatie. Zo was er het laatste weekend geen leidinggevende in huis. Dan denk ik "Dit was nog wel een mogelijkheid om uw personeel, om uw mensen goed te verzorgen". Je zag dat dat nagelaten werd. De druk op het middenkader was

23 In de PI Tilburg werd alle informatie over gedetineerden verzameld bij de verschillende faciliteiten (op de vleugel, in de bibliotheek, tijdens de sport, ...) en deze zaken werden om x-aantal weken besproken op een multidisciplinair gesprek.

24 Zie ook: K. BEYENS en M. BOONE, m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VANHOUCHE en S. VAN DER POEL, Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2013.

25 De informatie voor dit onderdeel werd gehaald uit het interview met de voormalige directeur van de PI Tilburg en een personeelslid van de DDB.

groot en mensen vertrokken omwille van persoonlijke belangen, waardoor ze minder zorg hadden voor anderen."

Verder had de sluiting extern ook implicaties op het gevangeniswezen en de overbevolking in België. Zo werden arresthuizen door de uitstroom van de PI Tilburg onrechtstreeks belast. Bij de verdeling van de gedetineerden vanuit de PI Tilburg was het moeilijk om gedetineerden naar arresthuizen over te brengen, omdat dit enkel leidde tot een verdere opstapeling van gedetineerden, terwijl deze inrichtingen al zo sterk te lijden hebben onder de overbevolking. Door de overbrenging van gedetineerden naar de strafinrichtingen werden de arresthuizen onrechtstreeks belast, omdat ze geen veroordeelden konden laten doorstromen naar die straffhuizen, die gevuld werden met gedetineerden uit de PI Tilburg. Wat de impact op de Belgische overbevolking betreft zien we dat ten tijde van de werking van Tilburg, de overbevolking enigszins kon verminderd worden. In de zomer van 2016 was er 'slechts' een overbevolkingsgraad tussen de 6 en 7%. Sinds 2017 is de gevangenispopulatie in België terug gestegen en door de opstand in de gevangenis van Merksplas begin mei 2016 geraakten daar cellen beschadigd, met als gevolg een verlies van 200 plaatsen. De gevangenis van Vorst kende al langer problemen, waardoor er daar nog slechts 180 gedetineerden kunnen verblijven ten opzichte van 600 in een niet zo ver verleden. Ook de renovatie van een vleugel in Leuven-Centraal leidde tot een verlies van 50 plaatsen. Deze combinatie van stijgende populatie en afnemende gevangenis capaciteit leidde ertoe dat de overbevolking in 2017 opnieuw steeg tot 17%. Door bijkomende inspanningen om de gevangenispopulatie te laten dalen, door onder meer de invoering van verlengd penitentiair verlof, is men erin geslaagd om anno 2018 de gevangenispopulatie opnieuw wat meer onder controle te krijgen, waardoor de overbevolkingsgraad op 30 april 2018 nog 12% bedroeg.²⁶

Terug in België

In het najaar van 2017 werden de gedetineerden die in PI Tilburg werden geïnterviewd tijdens de sluitingsperiode, terug opgezocht in de Belgische gevangenis en werden 27 gedetineerden opnieuw geïnterviewd. Het regime in Tilburg, en de tevredenheid daarover, zoals vastgesteld door Beyens & Boone²⁷, bleek over de jaren heen standgehouden te hebben, zelfs in tijden van sluiting. Vele gedetineerden

waren zo vertrouwd met het heersende regime dat het voor hen al snel duidelijk werd dat een terugkeer naar België aanpassingen van hen zou vragen.

De grootste verschillen tussen het regime van de PI Tilburg en de Belgische gevangenis in het algemeen situeren zich binnen de thema's 'relaties met het personeel', 'persoonlijke ontwikkeling', 'arbeid' en 'activiteiten'. Het vervolgonderzoek bevestigt ook de mogelijke pijnpunten die de gedetineerden al voorspelden tijdens de interviews toen ze nog in de PI Tilburg verbleven. Deze verschillen leidden veelal tot problemen en een negatieve detentiebeleving in de Belgische gevangenis. Uit de interviews bleek dat het contact met de Belgische penitentiaire bewakingsassistenten veel slechter verliep dan met de Nederlandse PIW'ers. Eerstgenoemden maken weinig gebruik van sociaal contact en 'echte' conversaties, zoals in de PI Tilburg de gewoonte was. Het gebrek aan actieve bejegening werd door de gedetineerden toegeschreven aan een gebrek aan opleiding in België. Ze ervaren de PBA's als loutere sleuteldragers, wat zorgde voor een negatieve houding ten aanzien van de PBA'ers. In twee gevangenis werd door de gedetineerden melding gemaakt van een heuse 'bendevorming' onder de PBA's. Dit maakte dat wanneer een gedetineerde problemen had met één PBA, hij ook problemen had met vele anderen. Dit wordt veroorzaakt door de onderlinge banden die de PBA's eropna houden. In deze gevangenis werd ook melding gemaakt van fysiek geweld.

R32(2): *"Het is 20 maanden dat ik daar (PI Tilburg) gezeten heb, en daar heb ik drie maal code rood gehad. Op heel die lange tijd. Hier is het bijna dagelijks. Twee of drie maal code rood. Code oranje is geweld van gevangene tegen gevangene, rood is geweld tegen chefs."*

R31(2): *"Als je problemen hebt met 1 chef, dan heb je met iedereen problemen. Dat is één bende. Die kennen elkaar allemaal."*

Gedetineerden relativeerden dit gegeven echter ook wel. Ze spraken over 'rotte appels', aangezien er ook PBA's zijn die wel openstaan voor een praatje en gedetineerden zullen helpen waar mogelijk.

Een groot deel van de gedetineerden gaf aan zich niet langer 'mens' te voelen, wat een weerslag had op hun zelfbeeld en ook zorgde voor stress. Dit hing nauw samen met de behandeling door de PBA's. De aanpassing aan Belgische gevangenis verliep hierdoor uiterst stroef bij sommige gedetineerden.

²⁶ Interne cijfers van DGEPI.

²⁷ K. BEYENS en M. Boone, m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VANHOUCHE en S. VAN DER POEL, *Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI. Tilburg, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2013*

Op het moment van de interviews (voorjaar 2017) werden er door enkele gedetineerden al transferts aangevraagd om elders een beter verblijf te kunnen verkrijgen.

R25(2): *"Maar ik heb al echt op het punt gestaan van 'Ik ga hier feiten doen'. Hier word je een wandelende tijdbom, denk ik. Ik kan dat niet relativeren. Ik ben zeven kilo afgevallen sinds ik hier zit. Dat is puur van de stress en van opgejaagd te zijn. Als je ons allemaal op een rij zet, de mensen van (de PI) Tilburg, en je trekt foto's van in (de PI) Tilburg en foto's van hier, die zien er allemaal uit zoals trollen. Dat is echt. Gewoon, wij kunnen onszelf niet meer zijn door de stress. Stress maakt vieze mensen."*

Twee van de laatste grote knelpunten waren 'arbeid' en 'activiteiten' en hangen nauw samen. In de PI Tilburg had quasi elke gedetineerde een job, en dit vanaf hun binnenkomst in de inrichting. In België doet zich een hele andere situatie voor. De minderheid van de overgeplaatste gedetineerden had een job ten tijde van het interview, en dit na een lange tijd op de wachtlijst gestaan te hebben.

Diegenen die nog geen job hadden bevonden zich op die lange wachtlijst, waarbij de wachttijden kunnen oplopen tot zes en zelfs negen maanden. Het niet hebben van een job bezorgde de gedetineerden veel stress, vooral door het geldgebrek dat daardoor ontstaat en dit vooral bij gedetineerden die geen financiële steun van buitenaf kunnen krijgen. Op de tweede plaats zorgt het niet hebben van een job ervoor dat men de cel minder kan verlaten, wat leidt tot onrust en stress.

R22(2): *"Maar zonder werk kan je het hier niet volhouden, anders zit je heel de dag op cel!"*

R30(2): *"It has been already four months that I am without work. Four months and it is difficult to afford even small things. Small things that you need."*

R16(2): *"I am still waiting. They said 'You have to wait six or nine months'"*

R37(2): *"A Hollande, le premier jour, tout le monde a eu son travail."*

In sommige gevangenissen was het aanbod aan activiteiten zo miniem dat men hierdoor 22 uur op 24 op cel verblijft. Verder, met betrekking tot de activiteiten, zijn de voorzieningen vaak oud en versleten en wordt slijtage niet of slecht gerepareerd of vervangen.

Een kleine minderheid (4 van 27 geïnterviewde gedetineerden) stelde expliciet dat zij tevreden waren met hun verblijf in hun 'nieuwe' Belgische gevangenis.

Conclusie

In 2009 werd de PI Tilburg als tijdelijke oplossing gebruikt om de zwaarste overbevolking in de Belgische gevangenissen te lenigen en dit in de eerste plaats vanwege haar gunstige geografische ligging ten opzichte van België. Voorts waren het beveiligingsregime en het hoge aantal beschikbare detentieplaatsen doorslaggevend in de keuze voor de PI Tilburg. Uiteindelijk werd de PI Tilburg gebruikt van februari 2010 tot haar sluiting op 15 december 2016. Van zodra de gevangenispopulatie in België daalde, werd het contract met Nederland beëindigd. De communicatie omtrent de sluiting aan de Belgische directie vond plaats in augustus 2015, na een geruime tijd van geruchten. De sluiting had een niet te onderschatten emotionele impact op het personeel, vooral vanwege de 'uniekheid' waarin een selectieve groep zich jarenlang had ingezet voor dit project. Zeker de Belgische personeelsleden hebben maanden gefunctioneerd op de hoogtes en laagtes van de sluiting. Dit omdat zij de sluiting meemaakten in een kleine groep mensen, wat de band ook versterkte. Aangezien deze ervaring slechts met weinigen werd gedeeld had men het gevoel deel te hebben uitgemaakt van een uniek project.

Aan de sluiting van de PI Tilburg op 15 december 2016 gingen de nodige vergaderingen en planningen vooraf en samen met de vlotte afstemming (vooral met regio Noord) verliep de uitstroom sneller dan verwacht. Algemeen kan gesteld worden dat de sluiting vlot en correct verliep. Maar de stroevere communicatie en het louter alfabetisch afwerken van de lijst gedetineerden in regio Zuid leidde ertoe dat de heroriëntering van gedetineerden naar Wallonië minder accuraat verliep. Wellicht kwamen er hierdoor gedetineerden terecht in gevangenissen die niet aansloten bij hun noden.

Net zoals eerder onderzoek bleek ook uit dit onderzoek dat heel wat gedetineerden tevreden waren in Tilburg. Het dragen van eigen kledij, het zelf kunnen koken, recreatiemogelijkheden, en dus geen 23 of 22 uur op cel, en lange wandelingen zorgden voor het draaglijk maken van het gevangenisverblijf.

Tot slot, het is merkwaardig om vast te stellen dat een project, dat oorspronkelijk op veel weerstand stootte en zeer ongewoon was, op een dergelijk positieve wijze is ingevuld, wat uiteraard niet wil zeggen dat het overbrengen van gedetineerden om hun straf uit te zitten in een land zomaar moet genormaliseerd worden. Elders hebben we aangegeven wat hiervan de nadelen zijn. Het lijkt echter wel aangewezen dat de Belgische overheid haar lessen trekt uit deze positieve ervaringen en deze maximaal probeert te implementeren in de Belgische gevangenissen.

Onderwijs binnenstebuiten gekeerd?

Een verkennend onderzoek naar ervaringen van gedetineerde en universiteitsstudenten die 'samen leren in detentie'

An-Sofie Vanhouche, Clara Vanquekelberghe
& Jana Robberechts¹

In 2017 startten zowel de Vrije Universiteit Brussel (VUB) als de Katholieke Universiteit Leuven een onderwijsvernieuwend project in twee gevangenissen. Gedurende een semester doceerden ze een universiteitscursus in een gevangenis. Zowel gedetineerden als universiteitsstudenten konden zich inschrijven en volgden de lessen samen in de gevangenis. In dit artikel bespreken de VUB-coördinatoren de ervaringen van de studenten die het vak penologie in de gevangenis van Beveren volgden.

*'Onderwijs maakt het mogelijk om elkaar te ontmoeten, sociale barrières te doorbreken, te transformeren en nieuwe, andere oplossingen te vinden voor problemen. Het Inside-Out Prison Exchange Program geeft mensen kansen, binnen en buiten de gevangensmuren, om transformatieve leerervaringen op te doen met een focus op dialoog en actief leiderschap om acties te ondernemen omtrent criminaliteit, justitie, en andere sociale thema's.'*²

Het Inside-Out Prison Exchange Program ontstond in de Verenigde Staten van Amerika. In 1995 bracht professor Lori Pompa samen met haar studenten een bezoek aan de gevangenis van Dallas. Tijdens dit bezoek kregen ze de kans om gedurende een uur te discussiëren met gedetineerden over uiteenlopende onderwerpen. Aan het einde van de discussie stelde een gedetineerde voor om deze discussies vaker te houden, misschien zelfs in het kader van een cursus die een volledig semester zou duren. Dit voorstel vormde de inspiratie voor een innoverend project dat startte in 1997. Pompa trok met haar universiteitsstudenten de gevangenis in om samen met gedetineerden een cursus te volgen: 'The Inside-Out Prison Exchange Program: Exploring Issues of Crime and Justice behind the Walls'. Het project was een succes en snel volgden andere faculteiten en gevangenissen dit voorbeeld. Het succes van dit project heeft intussen ook

Europa bereikt. Zo startte in 2015 in Denemarken het eerste Inside-Out Prison Exchange Program. Studenten van de faculteit rechten van de University of Southern Denmark trokken naar de gevangenis Søbysøgård om samen met gedetineerden de cursus Criminologie te volgen. De lessen bestonden uit theoretische onderdelen en interactieve componenten waarbij gastsprekers zoals rechters en politiebeamten lessen gaven. Studenten gingen het debat aan met gastsprekers en schreven samen met medestudenten papers. Deelnemers getuigen hoe het project hun universitaire opleiding naar een hoger niveau tilde. Concreet betekende dit dat rechtenstudenten hun kennis verrijkten dankzij de inzichten van medestudenten die ervaringen hebben in het penitentiaire systeem. Bovendien werden vooroordelen over gedetineerden uitgedaagd en teniet gedaan. Anderzijds ontwikkelden de studenten van de gevangenis theoretische kennis en kregen ze een beter inzicht in de werking van het juridisch apparaat. Daarenboven leerden zij juristen kennen, een groep ten opzichte van wie zij niet zelden negatieve vooroordelen hadden. Uiteindelijk bleek het project ook de gedetineerden-subcultuur die heerst in de gevangenis uit te dagen. Gedurende een semester traden gedetineerden voortdurend in interactie met personen uit de buitenwereld die regelmatig andere normen en waarden aanvaardden dan de overheersende normen in de gevangenis. De buitenwereld werd met andere woorden binnengebracht. Het project werkt op die manier niet enkel mee aan het verrijken van kennis, maar speelt ook in op een maatschappelijk belang door het normaliseringsprincipe mee vorm te geven.³ Naast dit Deense programma, ontwikkelde men in het Verenigd Koninkrijk gelijkaardige projecten: 'Prison-University partnerships'⁴. Deze projecten inspireerden ons bij de opstart van het project 'Samen leren in detentie' aan de Vrije Universiteit Brussel.

¹ De auteurs zijn verbonden aan de vakgroep Criminologie, onderzoeksgroep Crime & Society van de Vrije Universiteit Brussel.

² The inside-out Prison exchange program, geraadpleegd op 25/01/2018 op www.insideoutcenter.org; S.W. DAVIS & B.S. ROSWELL, *Turning teaching inside out. A pedagogy of transformation for community – based education*, New York, Palgrave MacMillan, 2013.

³ L.K. MINKE, "Building partnerships between prison and university-teaching students from inside and outside together". Presentatie op de jaarlijkse conferentie van de European Society of Criminology, Cardiff, 2017.

⁴ Prison Education Trust, PUPIL, terugggevonden op 25/01/2018 op <http://www.prisonerseducation.org.uk/pupil>.

De Belgische context

In België moet onderwijs een centrale rol kunnen innemen met als doel het leven binnen de muren te normaliseren, de detentietijd zinvol in te vullen en gedetineerden de mogelijkheid te bieden zich te ontplooien en daardoor de kansen op een succesvolle re-integratie te verhogen. Zowel de European Prison Rules⁵, de aanbeveling van Europa over onderwijs in detentie⁶, de Basiswet⁷ en het decreet voor hulp- en dienstverlening⁸ dragen deze visie uit.

Concreet bepaalt de Belgische wetgever dat de penitentiaire administratie "aan de gedetineerde een zo ruim mogelijke toegang verleent tot het geheel van vormingsactiviteiten die ter beschikking worden gesteld met het oog op zijn persoonlijke ontplooiing, op het zinvol doorbrengen van zijn detentietijd, en op het behoud of de verbetering van vooruitzichten op een geslaagde reïntegratie in de vrije samenleving."⁹

In de Belgische context creëert de justitiële overheid de context waarin het onderwijsaanbod succesvol kan ingevoerd worden, maar zijn het de gemeenschappen die het aanbod uitwerken. Bij het uitvoeren van deze taak moet het normaliseringsprincipe als leidraad dienen. Dit principe bepaalt dat het leven binnen de gevangenis muren zoveel als mogelijk gelijkt op de positieve aspecten van het leven buiten de muren.¹⁰ In de literatuur wordt het normaliseringsprincipe opgesplitst naar twee niveaus: normalisering op het individuele niveau en normalisering op het collectieve niveau.¹¹ Normalisering op het individuele niveau betekent dat gedetineerden sociale rollen die ze hadden in de buitenwereld ook binnen de muren kunnen opnemen. Denk daarbij aan een rol als vader, echtgenoot, maar bijvoorbeeld ook als een expert met een bepaalde werkervaring of opleiding. Normalisering op het collectieve niveau betekent dat diensten uit de buitenwereld ook binnen de muren aanwezig zijn. Het is deze normalisering op collectief niveau waar het binnen brengen van het onderwijsaanbod op aansluit om zo een normalisering op individueel niveau mogelijk te maken. Concreet betekent dit dat in België het 'importsysteem' centraal staat wanneer gevangenisonderwijs vorm krijgt. Onderwijs dat buiten de gevangenis muren aangeboden wordt, krijgt ook binnen de gevangenis muren een plaats. Het grote voordeel van dit model is dat de kwaliteit van het

onderwijs moet voldoen aan de standaarden van de buitenwereld. Gedetineerden volgen dus dezelfde opleidingen als buiten en behalen certificaten en diploma's uitgegeven door erkende opleidingscentra in de samenleving.¹² Het verschil met de courante opleidingen is dat in het 'Samen leren in detentie' project, ook universiteitsstudenten de gevangenis binnen gingen om de les penologie samen met gedetineerden te volgen. Dit geeft een nieuwe invulling aan het idee zoals voorgeschreven in artikel 15 van de Europese aanbevelingen rond educatie in de gevangenis: "Waar educatie dient plaats te hebben binnen de gevangenis, is de inbreng van mensen uit de vrije maatschappij onontbeerlijk, en hiervan dient zo veel mogelijk te worden gebruikgemaakt."¹³

Concrete vormgeving van het project

Het 'Samen leren in detentie' project van de VUB, vakgroep Criminologie, werd opgestart in de gevangenis van Beveren met ondersteuning van de Vlaamse gemeenschap en in het bijzonder de onderwijscoördinatoren van het Vlaams ondersteuningscentrum voor volwassenenonderwijs, de gevangenisdirectie en het gevangenis personeel. De keuze voor de gevangenis van Beveren is gelieerd aan de gevangenispopulatie in Beveren. Beveren is een strafhuis, toegelegd op langgestraften, waardoor het verloop in de gevangenis lager ligt en de kans op deelname gedurende het volledige semester hoger ligt.

Vierentwintig studenten namen deel aan dit onderwijsproject; twaalf masterstudenten Criminologie van de VUB en twaalf studenten van de gevangenis van Beveren. We selecteerden de deelnemers op basis van hun motivatie en lees- en schrijfvaardigheden. Iets meer dan 50 gedetineerden reageerden op onze oproep en dertien VUB-studenten toonden interesse. De begeleiders van het project en de onderwijscoördinator van de gevangenis van Beveren voerden gesprekken met alle geïnteresseerden. Op basis van deze gesprekken maakten we een selectie van twaalf deelnemers van elke studentengroep. De studentengroep van Beveren was divers: zowel jongvolwassenen als oudere personen namen

5 Aanbeveling nr. R (2006) 2 van de Raad van Europa van 11 januari 2006 betreffende de Europese gevangenisregels.

6 Aanbeveling nr. R (89)12 van de raad van Europa van 13 oktober 1989 betreffende educatie in de gevangenis.

7 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

8 Decreet betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, BS 11 april 2013.

9 Art. 76 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

10 Art. 5 van de aanbeveling nr. R (2006) 2 van de Raad van Europa van 11 januari 2006 betreffende de Europese gevangenisregels.

11 S. SNACKEN, "Normalisation en prison: concept et défis" in O. DE SCHUTTER en D. KAMINSKI (eds.), *L'institution du droit pénitentiaire. Enjeux de la reconnaissance de droits aux détenus*, Parijs-Brussel, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence et Bruylant, 2002, 133-152.

12 I. VAN ACKER, "Onderwijs in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen: mijnenveld of werf van de toekomst", *Fatik* 2016, afl. 150, 10-15.

13 Art. 15 van de aanbeveling nr. R (89)12 van de raad van Europa van 13 oktober 1989 betreffende educatie in de gevangenis.

deel en mensen met en zonder ervaring in het hoger onderwijs werden geselecteerd. Tijdens de selectie hielden we geen rekening met het misdrijf waarvoor de student van Beveren veroordeeld werd. De gevangenisadministratie nam na de selectie de deelnemerslijst door en maakte alsnog enkele aanpassingen.

Vervolgens kregen studenten bevestiging van hun deelname en ontving elke student een lesreglement ter ondertekening. Dit reglement bevatte praktische afspraken zoals het verbod op het bespreken van persoonlijke informatie en de feiten die leidden tot de veroordeling tijdens de lessen. Bovendien mochten studenten tijdens de lessenreeks geen contact opnemen met de andere studentengroep buiten de lessen.

Tijdens de lessen behandelden we een brede waaier aan penologische thema's zoals de 'pains of imprisonment'¹⁴, de gevangenisarchitectuur, uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens evenals het Comité ter Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling, de Belgische Basiswet voor het gevangeniswezen en uiteindelijk de re-integratie van gedetineerden. Verschillende experts werden uitgenodigd om voorliggende thema's te bespreken zoals een architect van vzw De Huizen, een penitentiair personeelslid, een voormalig lid van het Europees Comité ter Preventie van Foltering, een lid van de psychosociale dienst en een attaché van de Directie Detentiebeheer. Het hoeft niet te verbazen dat deze sprekers in combinatie met studenten die dagelijks leven binnen het gevangenisstelsel en studenten uit de criminologie, een interessante combinatie vormden. De deelnemers hadden dikwijls verschillende visies en ervaringen waardoor de vraag naar discussie groot was bij alle partijen. Op die manier konden deelnemers elkaars kennis en inzichten in de bestaande praktijken het best vergroten. Aangezien elke les een specifiek thema behandelde en iedere student moest bijleren, verwachtten we ook dat de studenten zich inlazen en verdiepten in het lesonderwerp. Het lesmateriaal bestond uit teksten over het lesonderwerp, een penologisch handboek en PowerPoint presentaties. Op die manier ontwikkelden we een gezonde afwisseling tussen theorie en praktijk.

Het 'Samen leren in detentie' project ontstond als pilootproject. In dit eerste jaar zochten we naar de meest gepaste vorm om een cursus penologie te doceren. Eén van de obstakels betrof de leerdoelstellingen en credits. Bij het aanbieden

van een cursus waarbij verwacht wordt dat studenten gelijk behandeld worden, dienen de leerdoelstellingen en credits ook gelijk te lopen voor beide studentengroepen. Binnen dit pilootproject konden we, wegens tijdsgebrek, niet tegemoet komen aan deze doelstelling. De cursus vormde voor de VUB-studenten een onderdeel van een andere, uitgebreidere cursus waarvoor zij examens dienden af te leggen. Dit examen moesten de studenten van de gevangenis van Beveren niet afleggen waardoor er een onevenwicht ontstond in leerdoelstellingen en evaluatie. Beide groepen kregen daarnaast schrijfp opdrachten die we voor de studenten van Beveren enkel formatief evalueerden. Zij ontvingen dus geen credits maar wel een formeel certificaat voor hun deelname aan de cursus. We bekijken momenteel hoe we dit credit-systeem kunnen invoeren rekening houdend met de kostprijs van inschrijvingen, het niet hebben van een bachelordiploma in de Criminologie en de beperkte tijd die we hebben om het vak te doceren in de gevangenis. Weliswaar richten we vanaf volgend jaar een volwaardig keuzevak in de master in: 'Samen leren in detentie'. Hierdoor kunnen we de leerdoelstellingen volledig afstemmen op de cursus waardoor we specifieke werk- en evaluatievormen kunnen ontwikkelen voor dit vak. Op die manier creëren we gelijkheid binnen de studentengroepen en doorlopen ze éénzelfde evaluatieproces.

Resultaten

Ter evaluatie van het pilootproject organiseerden we halverwege de lessenreeks twee focusgroepen, één gesprek met elke studentengroep. Aangezien twee studenten van Beveren niet aanwezig konden zijn tijdens de focusgroep, voerden we nog twee extra individuele interviews met deze personen. De twee begeleiders en de coördinator van het project begeleidde de focusgroepen en stelden de vragen. We startten dit gesprek vanuit de vraag om ervaringen met het project te beschrijven en suggesties aan te dragen die het project kunnen verbeteren in de toekomst. Op die manier creëerden we een positieve omgeving waar zowel de sterktes als zwaktes van het project aan bod konden komen. De gesprekken werden, na toestemming, opgenomen met een recorder. Bovendien schreven onze studenten reflectieteksten en op vrijwillige basis blogposts over hun ervaringen.¹⁵ Deze blogposts worden ook gebruikt om het project te evalueren.

Aan het einde van de lessenreeks voerden we elf individuele interviews met de studenten van Beveren. De twaalfde deelnemer werd na de lessen

14 G. SYKES, *The Society of Captives*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

15 *Crime and Society Research group*, teruggevonden op 26/01/2018 op <http://www.crisresearchgroup.be/news/>.

getransfereerd naar een andere gevangenis en kon daardoor niet deelnemen aan de evaluatie. In lijn met de focusgroepen bespraken we de ervaringen met het project maar ditmaal in een individueel interview. Dit maakte het mogelijk om inzichten in de persoonlijke ervaringen van de studenten te verdiepen. De studenten van de VUB zullen in de toekomst individueel bevroegd worden.

Het feit dat de VUB-coördinatoren van het project zelf de evaluatie uitvoerden, vraagt om enkele reflecties over deze keuze. Vooreerst poogden we de studenten van bij de start op een participatieve wijze te betrekken bij de ontwikkeling van het project. Het was niet de bedoeling om een vooraf vastgelegde en strak gestructureerde lessenreeks te introduceren. We probeerden eerder samen op zoek te gaan naar lespraktijken waaruit onze studenten de meeste voldoening haalden. Omdat we het project in nauwe samenwerking ontwikkel(d)en, vonden we het logisch om ook aan het einde samen te reflecteren over het project. Dit liet ons bovendien toe onmiddellijk in te gaan op de haalbaarheid van enkele aanbevelingen van onze studenten. Bovendien bouwden we tijdens de lessen een vertrouwensrelatie op met onze studenten. Dit blijkt vooral uit de interviews met de studenten van Beveren. De positieve groepsdynamiek tijdens de lessen faciliteerde deze ontwikkeling. Een student van Beveren beschrijft deze relaties als volgt:

"En ge kon ook efkes uw masker afzetten. Dat scheelt ook veel. Hier binnen moet ge een beetje harder zijn, terwijl ge hier [tijdens de les] een beetje socialer kon zijn. Dus dat scheelt wel veel ja." (Transcript Beveren student, interview 1)

Dankzij deze positieve en open houding konden we naast praktische zaken ook de betekenis van dit project in de bredere detentie-ervaring van de studenten van Beveren bespreken. Om deze diepgaande gesprekken te voeren, was er vertrouwen nodig. Emoties die ze tijdens het project ervaarden zoals stress, boosheid en een moeilijk afscheid konden daardoor uitgebreid behandeld worden. We geloven dat een externe evaluator dergelijke relaties moeilijk op korte termijn had kunnen opbouwen.

Twee belangrijke hoofdthema's kwamen tijdens deze gesprekken en de blogposts naar voor: onderwijsgerelateerde ervaringen en ervaringen met een 'genormaliseerd' aanbod.

Onderwijsgerelateerde ervaringen

Beide studentengroepen uitten zich positief ten aanzien van de inhoud van de lessen. De variëteit aan onderwerpen maakte dat de inhoud van de lessenreeks de studenten aansprak. De studenten

waren immers vertrouwd met de thema's omwille van hun opleiding of ervaring.

De studenten van Beveren stonden vooral positief ten opzichte van het overzicht van regels en wetgeving. Zij vertelden hoe ze dikwijls bij uiteenlopende diensten en meer ervaren medegedetineerden informatie inwinnen over penitentiaire wet- en regelgeving waardoor hun kennis naar eigen zeggen erg gefragmenteerd blijft. Dankzij de cursus kregen zij een uitgebreider overzicht van Europese en Belgische wetten, regelgeving, beleidslijnen en praktijken:

"En ge weet veel dingen van de jaren door en ge weet een stukske van dat en van dat... en nu is de puzzel compleet geworden. En ik voel het ook als ik in gesprek zit met de [dienst gevangenis]... Ik voel dat ook hoe ze met u praten dat ik wel degelijk op de hoogte ben van bepaalde dingen." (Transcript Beveren student, interview 2)

Het bovenstaande citaat toont bovendien hoe de lessen gedetineerden versterkten en hun zelfvertrouwen vergrootten. Zeker in contacten met justitiële actoren bleek een betere kennis over hun rechten en plichten een meerwaarde. Ze konden zich bijvoorbeeld beter voorbereiden op gesprekken en gericht vragen stellen aan personeelsleden. Sommige studenten meenden dat de contacten met andere diensten bijgevolg vlotter verliepen. Bovendien kregen studenten tijdens de lessen zicht op de context waarin het personeel werkt. Volgens sommigen resulteerde dit in een beter begrip voor de moeilijke werkcontext van het personeel. Een student van Beveren vertelde hierover het volgende:

Interviewer: En vonde dat interessant, de les die zij [penitentiair personeelslid] gegeven heeft?

Student: Ja. Want wat zij mij vertelde, dat wist ik zelf ni. Want wij zeggen dat gemakkelijk hé: "Die cheffen, luieriken, die doen hun werk niet." Als ge dat zo ziet wat die allemaal moeten doen... Dat heb ik ook bijgehouden. Dat we dat in het vervolg niet gemakkelijk zeggen. (Transcript Beveren student, interview 5)

Het samenbrengen van verschillende groepen die in debat gaan met elkaar en durven luisteren naar elkaar zorgt voor inzicht in de moeilijkheden waarmee anderen te maken krijgen. Voor de studenten van Beveren hadden de lessen dus een praktisch nut.

Daarnaast bleek het cursusmateriaal een meerwaarde omdat het de studenten van Beveren toeliet uitgebreidere informatie zelfstandig en op eigen tempo te verwerken. Niet alle informatie uit het handboek kwam immers aan bod tijdens de lessen. Deze informatie deelden ze soms ook met medegedetineerden die nood hadden aan meer

informatie. Een student vertelde daarover het volgende:

"Bijvoorbeeld ja [naam medege-detineerde] zat met zijn proces enzo. Hij is daar wel veel over komen vragen, die heeft alles gekopieerd. Het boek gekocht. Die heeft hem gekocht in de standaard boekhandel." (Transcript Beveren student, interview 3)

Een andere positieve ervaring betrof de mogelijkheid om zelf ook medestudenten van de VUB te informeren over het leven in de gevangenis. Vooral tijdens de groepswerken waren de studenten van Beveren niet enkel student maar ook ervaringsdeskundige:

"Wij leren van hen bij en zij van ons natuurlijk. Ik vind dit natuurlijk ook goed dat wij met onze verhalen naar buiten kunnen komen. Hoe meer wij met onze verhalen naar buiten kunnen komen, hoe beter aan onze situatie in de toekomst zal gewerkt worden." (Getuigenis student Beveren, blogpost)

Niet zelden komen criminologen terecht in de justitiële sector. De studenten van Beveren hoopten daarom dat de criminologen deze kennis zullen gebruiken bij de uitoefening van hun toekomstige job en een kritische houding aannemen ten aanzien van bestaande praktijken. De studenten van de VUB haalden deze ervaringen aan als het meest positieve aspect van het project: de theoretische kennis konden ze dankzij de studenten van Beveren op een dynamische wijze verwerken. Bovendien stelden de studenten verschillen vast tussen de klassieke penologische theorieën die dikwijls in Angelsaksische landen ontwikkeld worden, en de situatie in de Belgische gevangeniscontext. Zo bespraken we de 'pains of imprisonment', een reeks deprivaties die Sykes¹⁶ bij Amerikaanse gedetineerden in de jaren vijftig vaststelde. De studenten van Beveren reageerden dat zij in deze nieuwe gevangenis waarbij hun cellen relatief goed uitgerust zijn, andere deprivaties ervaarden. Zo vonden zij bijvoorbeeld dat de douche op cel zorgde voor minder bewegingen en meer tijd in de cel.

Verder bespraken we tijdens de lessen ook wet- en regelgeving en de moeilijkheden om deze wetgeving te implementeren. De studenten kregen zo inzicht in de moeilijkheden:

"Het traject SLD toont mij hoe de 'law in books' erg verschilt met de 'law in action'" (Getuigenis student VUB, blogpost)

De studenten van de VUB waren hun medestudenten van Beveren dankbaar voor dit soort inzichten die hen naar eigen zeggen omvormden tot 'betere' penologen:

"Zelf kan ik geen woorden vinden om hen te bedanken voor de moeite die zij steken om onze vorming tot penoloog mee te ontwikkelen en daarom hoop ik dat ook zij op het einde van de rit met fierheid en voldoening kunnen terugkijken."

(Getuigenis student VUB, blogpost)

Voor de VUB-studenten waren de discussies het meest verrijkende onderdeel van de lessenreeks. In de toekomst willen ze daarom meer ruimte voor discussie, debat, groepswerken en andere actieve werkvormen. Eveneens wezen ze op de herhaling in het studiemateriaal. Ondanks de herhaling gaven ze aan dat de onderwerpen wel werden uitgediept door de uitwisseling met ervaringsdeskundigen (bewoners in dit systeem) en gastsprekers.

Ervaringen met een genormaliseerd aanbod

Naast de academische kennis die de studenten vergaarden tijdens de lessen, verwezen de studenten van Beveren minstens even vaak naar het belang van de interacties met personen uit de buitenwereld. We poogden deze interacties vorm te geven vanuit het normaliseringsprincipe.

Eerst en vooral betekende dit dat we, zoals eerder aangegeven, gelijkheid tussen beide studentengroepen trachtten te bekomen. Verschillende aspecten werden daarvoor in overweging genomen. Zo creëerden we gelijkheid door iedereen als student te beschouwen en hen ook zo te benoemen. Studenten uit de gevangenis konden op deze manier hun identiteit van gedetineerde even opzij schuiven en zich als volwaardige student ontplooien. Een student zei daarover het volgende:

"Ik heb mij nooit ervaren als een gedetineerde tijdens die lessen. Ik vond dat heel belangrijk." (Transcript Beveren student, interview 3)

Bij aanvang van de lessen beschikten alle studenten over hetzelfde cursusmateriaal - map met leesteksten, schrijfgerief en handboek - om eveneens de controle bij binnenkomst en het verlaten van het leslokaal en/of de gevangenis te vergemakkelijken. Het aanbieden van dit cursusmateriaal stelde beide groepen studenten ook gelijk in het bekomen van informatie. Specifiek aan de gevangenis van Beveren is bovendien het dienstenplatform PrisonCloud. Via dit platform kunnen gedetineerden een virtuele desktop (gelijkaardig aan een Windows 7) huren om documenten te verwerken. Gedurende de lessenreeks voorzag het project de studenten van Beveren van deze virtuele desktop waardoor ook zij hun opdrachten op de computer konden maken en een geprinte versie van hun teksten

16 G. SYKES, *The Society of Captives*, Princeton, Princeton University Press, 1958.

konden overhandigen.

Het gegeven dat in de gevangenis van Beveren gedetineerden hun eigen kledij mogen dragen, droeg eveneens bij tot een evenwaardige sfeer, alhoewel zij bij binnenkomst blauwe hesjes droegen. Vermoedelijk was het meest belangrijke aspect dat de studenten van Beveren hun blauwe hesje mochten uitdoen tijdens de lessen. Hoewel zij in principe deze hesjes moeten dragen in de bezoekszaal, zou dit het idee van gelijkwaardigheid tussen de studenten in de weg staan. Het feit dat ze dit hesje niet moesten dragen, bleek in de ervaringen van de Beveren studenten bijzonder belangrijk:

“De eerste minuten hebben we kennis gemaakt met alle aanwezigen. Gelukkig mochten we onze blauwe hesjes uittrekken. Persoonlijk voelde ik me vanaf dat moment meer student dan gedetineerde. Zalig! Net alsof de muren rondom ons er even niet waren.” (Getuigenis student Beveren, blogpost)

Bovendien wezen sommige studenten van Beveren op de interacties met de lesgevers en VUB-studenten. Voor velen waren deze interacties hoogst uitzonderlijk en brachten ze de nodige stress met zich mee. Vooral bij aanvang van de lessen bleek de onzekerheid groot:

“Het idee om zestien mensen van buiten aan te spreken was vooral angst. Wat gaan ze denken? Hoe staan ze tegenover ons? Dit bracht toch een beetje twijfel of ik dit wel wou of zou durven. De dag kwam zo snel dat terugkrabbelen niet meer ging. Dus ging ik door de deur en we zullen wel zien. Nu ik moet zeggen, toen ik daar binnen kwam, brak het zweet uit. We moesten overal tussen zitten. Na zeventien jaar ben je dit niet meer gewoon. Maar men begon te spreken en de rest kwam meer en meer terug en (ik) was aangenaam verrast hoe de interactie was.” (Getuigenis student Beveren, blogpost)

Deze getuigenis benadrukt meteen het belang van dit soort interacties. De abnormale detentiecondities beroven hen soms van normale interacties met de buitenwereld. Van zodra gedetineerden opnieuw moeten meedraaien in een samenleving, zijn het net deze aspecten die van bijzonder belang kunnen zijn. Na enkele uren merkten we al dat het ijs brak en de interactie tussen de studentengroepen vlot verliep. Deze interacties leken de studenten van Beveren zelfs deugd te doen, zoals deze persoon vertelt:

“Niet alleen is het goed voor de kennis maar ook het sociale. Zo ne keer met normale, ja hier zitten ook normale mensen, maar het is een totaal andere ervaring. Zo ne keer, ja, ik zit hier al negen jaar binnen. Buiten mijn bezoek waren dat de meest normale mensen die ik al ben tegengekomen hé. Ja wete, wel [naam medestudent] die zaalvoetbalt. Die praatte daar dan over. Dat zijn

toch heel ander gesprekken dan dat je hier hebt. Met een chef waarmee ge goed overeenkomt kunde ook weleens een gesprek hebben, maar goed, op het einde van de rit zitten zij hier om hun werk te doen. Het is niet hetzelfde.” (Transcript Beveren student, interview 2)

De relaties die de studenten tijdens de lessen opbouwden, droegen eveneens bij tot de wil om elke les aanwezig te zijn. Wekelijks was de opkomst van de studenten groot. Slechts één student van Beveren besloot de cursus vroegtijdig te verlaten wegens een naderende vrijlating. Hierop besloten we een nieuwe student uit te nodigen. De bestaande groepsdynamiek zorgde ervoor dat de student, die later aansloot bij de lessenreeks, mee werd opgenomen in de groep.

Bij de VUB-studenten resulteerden de interacties in het uitdagen van vooroordelen. Tijdens een van de lessen dachten studenten bijvoorbeeld na over de architectuur en de huidige invulling van een vrijheidsstraf. Ze moesten een nieuwe/andere vorm van detentie uitwerken die volgens hen het best aansloot bij de noden van de samenleving en de gedetineerden. Al snel kregen de VUB-studenten verhalen te horen van de erbarmelijk detentiecondities in sommige gevangenissen waardoor een van hen beseftte dat de representatie van gevangenissen in populaire media niet altijd overeenstemt met de realiteit:

“Wanneer de studenten van Beveren zelf vervolgens hun ideale gevangenis uiteenzetten, was er ook geen sprake van een vraag naar een luxueus spa en/of PlayStation oord. Humane behandeling. Dat willen ze. Een bezoekersruimte met een huiselijke sfeer voor hun kinderen of werkgelegenheid voor iedereen met een betere verdienste dan 90 eurocent per uur, etc. Na deze les ben ik dan ook met een groot gevoel van schaamte naar huis gegaan.” (Getuigenis student VUB, blogpost)

Werkpunten

Naast deze positieve ervaringen, schoven beide studentengroepen één groot knelpunt naar voor: de beperkte duur van de lessen. De lessen konden maximaal tweeënhalf uur duren waarvan we dikwijls gedurende twee volledige uren les konden geven. De colleges, discussies, groepswerken en presentaties van de werken moesten binnen dit beperkte tijdsbestek behandeld worden. Daardoor misten de lessen en discussies soms diepgang en eindigden debatten te snel. Uiteindelijk confronteerde de bezoeken de VUB-studenten met dezelfde moeilijkheden die ook bezoekers van gedetineerden ervaren. De ligging van de gevangenis van Beveren is een bijzonder knelpunt. De gevangenis is namelijk zeer moeilijk bereikbaar met het openbaar vervoer waardoor ettelijke uren in de wagen en dikwijls in de file werden doorgebracht.

Afronding van de lessenreeks

Ter afronding van de lessenreeks organiseerden we een proclamatie. De studenten, projectmedewerkers, lesgevers, directie van de gevangenis, vertegenwoordiging van de VUB, een onderwijscoördinator en een kabinetsmedewerker van de minister van Justitie woonden deze plechtigheid bij. De studentengroepen hadden een speech geschreven waarbij ze de lessen en de samenwerking overschouwden. Beide studentengroepen waren positief over hun deelname, de opgedane kennis en de uitwisseling van ervaringen. Doch waren de studenten van Beveren ook kritisch. Zo hopen ze dat de informatie niet beperkt blijft binnen de muren, maar ook gedeeld zal worden met de buitenwereld. De speech van de studenten van de VUB vat hun ervaringen met het project samen. Omdat deze speech een bijzonder diepe inzicht geeft in hun beleving en hun houding ten aanzien van de andere studentengroep aan het einde van de lessenreeks, eindigen we met citaten uit hun speech en de reactie van een student van Beveren op deze speech:

Samen leren in detentie is...

Een gevarieerde groep van studenten, assistenten, professoren en gastsprekers die zijn samengekomen om samen te leren. Leren over het gevangeniswezen en van elkaar. De studenten van de VUB kwamen naar Beveren met veel vragen, maar de studenten van Beveren hadden meer antwoorden dan dat wij vragen hadden. Ervaringen en kennis werden uitgewisseld. Emoties, frustraties, ideeën en chipjes gedeeld.

Samen leren in detentie is...

Een uniek project dat veel te snel voorbij is gegaan en al onze verwachtingen heeft overtroffen. Heel wat persoonlijkheden bij elkaar die stuk voor stuk fantastisch en bijzonder zijn. Een groep vol met durvers en afwachters. Mensen die graag hun mening verkondigen en mensen die graag luisteren. Mensen die van in het begin enthousiast waren en mensen die later zijn open gebloeid. Mensen die wilden bijleren en mensen die hebben bijgeleerd.

Samen leren in detentie is...

Een heel jaar aan seizoenen. Sommigen onder ons zijn in de herfst van hun leven, anderen in de lente. Wij hopen oprecht dat ieder onder ons na dit traject kan zeggen dat ze de winter hebben overleefd om nu uit te kijken naar de toekomst. Naar een mooie zomer die veel positieve kansen biedt.

Samen leren in detentie was...

Maar na vanavond is het niet meer. Afscheid nemen is nooit leuk. Zeker niet wanneer de sfeer steeds optimaal was, de donderdagavonden om naar uit te kijken waren en de interessante discussies steeds moeilijk af te ronden waren. Ik denk dat ik namens iedereen van de VUB mag

spreken wanneer ik zeg dat wij uit de grond van onze harten hopen dat jullie deze ervaring als iets positiefs met jullie meenemen. Dat jullie de moed erin houden en het hoofd hoog houden. Jullie hebben ons jullie goedheid, vriendschap en welwillendheid getoond, vergeet deze nooit zelf, want wij geloven in jullie als persoon en in jullie toekomst. (speech VUB-studenten)

"Ja, ik werd wel een beetje emotioneel. Van wat [naam studente] daar aan het zeggen was... Dan de traantjes dat was efkes zo van [eigen naam], naar boven kijken en efkes niet naar luisteren. Maar ik vond het wel tof, het was echt tof. Ik had het niet verwacht zo iets. Zo ziet ge maar hoe zo iets in gang kan gezet worden hé. Positief." (Transcript Beveren student, interview 1)

Conclusie

Doorheen de jaren groeide het onderwijsaanbod in het (inter)nationale penitentiaire landschap en werd het aangescherpt. Projecten waarbij gedetineerde studenten en studenten uit de vrije samenleving gezamenlijk lessen volgen, dragen op een unieke manier bij aan dit onderwijsaanbod. Het voorliggend project leert ons dat beide groepen studenten ervaringen opdoen die de interacties van standaardopleidingen overstijgen. Niet alleen worden de kennis en de inzichten van beide studentengroepen vergroot, eveneens wordt er via deze projecten tegemoetgekomen aan bredere maatschappelijke doelstellingen. Zo vertrekt het 'Samen leren in detentie' project vanuit het vooropgestelde normaliseringsperspectief, vastgelegd in de Basiswet. Gedetineerde studenten getuigen over de kans die zij aangeboden kregen om de identiteit van student te kunnen opnemen en in interactie te gaan met de buitenwereld. Niet alleen ervoeren de studenten van Beveren dit persoonlijk als positief, het confirmeren van diverse identiteiten van een gedetineerde kan ook worden gekaderd binnen de normalisering en re-integratie. Daardoor zijn de resultaten van dit onderzoek ook relevant voor het groeiende activiteitenaanbod waarbij personen uit de buitenwereld deelnemen aan activiteiten in de gevangenis.

Tijdens de lessen werd er veel aandacht besteed aan het creëren van een positief leerklimaat door begeleiders van het project. We geloven dat dit eveneens heeft bijgedragen tot een lage uitval van het aantal deelnemers aan het project en de wekelijks grote opkomst van alle studenten. De begeleiders van het project streefden doorheen de lessen naar gelijkheid tussen de studentengroepen. Hoewel beide groepen studenten vanuit een andere achtergrond het vak volgden, droeg deze diversiteit net bij aan de leerervaring. Studenten van de VUB vertrokken met hun bagage vol theorie naar de lessen, waarbij

de studenten van Beveren konden optreden als ervaringsdeskundigen. Het uitnodigen van experts die les gaven over een bepaald onderwerp zorgde voor verdieping en kon op appreciatie rekenen van beide studentengroepen. De uitwisseling van kennis en ervaringen van studenten en experts zorgde voor uitgebreide en informatierijke debatten.

Uit deze evaluatie leren we bovendien dat meer tijd, meer ruimte voor interactieve werkvormen en behoud van werken met gastsprekers belangrijk zijn in de ogen van studenten. Eveneens bleek uit deze gesprekken het verschil in motivatie voor deelname

aan het project. Daar waar studenten van de VUB meer wilden leren over de 'law in action', apprecieerden de studenten van Beveren in het project het duidelijke overzicht van de 'law in books'. Daarnaast gaven de studenten van Beveren aan de studenten van de VUB iets te willen bijleren zodat zij dit meenemen in hun latere professionele carrière. Beide studentengroepen spraken met lof over hun deelname en waren tevreden met de vergaarde inzichten doorheen de lessenreeks. We hopen dan ook dat dit een mooie start kan betekenen voor het project 'Samen leren in detentie' en voor deze relatief nieuwe onderwijsvorm in de Belgische gevangenissen.

25 jaar toezicht door het CPT op detentie in België

Bespreking van het boek 'Europa waakt' en de studienamiddag 'Onafhankelijk toezicht op detentie in België: last of lust?'

Lars Breuls¹, Louise Geldhof² & An-Sofie Vanhouche³

Begin 2018 verscheen het boek 'Europa waakt: Vrijheidsbeneming onder toezicht van het Europese antifoltercomité'.⁴ De lancering ervan ging gepaard met de studienamiddag 'Onafhankelijk toezicht op detentie in België: Last of lust?', die plaatsvond op 29 maart 2018 aan de KU Leuven. In deze bijdrage volgt een bespreking van het boek en de studienamiddag. Toevallig publiceerde het Europees Comité ter preventie van foltering en onmenselijke of vernederende behandelingen of straffen (CPT) zijn nieuwste rapport over het bezoek van 2017 enkele dagen voor de studienamiddag. In deze bespreking maken we daarom ook de terugkoppeling naar dit recente verslag om evoluties, stilstand en vooruitgang in kaart te brengen.⁵

Bij aanvang van de studienamiddag lichtten de redacteurs van het boek, Tom Daems en Stephan Parmentier, de totstandkoming van het boek toe. Daems geeft aan dat het preventief aanpakken van foltering tijdens vrijheidsberoving over landsgrenzen heen (gebaseerd op routinebezoeken en dialoog) een relatief nieuw idee is, dat rees aan het einde van de jaren 1970. Binnen de Verenigde Naties bleken de geesten in de jaren 1980 echter nog niet rijp om de handschoen op te nemen. Dit gebeurde wel binnen de Raad van Europa: in 1989 kwam het CPT voor de eerste keer samen. Sindsdien brengt het CPT periodieke en ad hoc bezoeken aan de landen van de Raad van Europa waarbij het voornamelijk op preventieve wijze foltering en onmenselijke of vernederende praktijken op plaatsen van vrijheidsberoving aanpakt. België kreeg in de periode 1993-2018 tien keer bezoek van het CPT.

Deze rapporten zijn inmiddels allemaal beschikbaar.⁶ In juli 2017 publiceerde het CPT bovendien een hoogst uitzonderlijke publieke verklaring ten aanzien van België waarin ze de overheid aanmaant om dringend te voorzien in een gegarandeerde minimale dienstverlening in de gevangenissen. Alleen zo kunnen de rechten van gedetineerden onder alle omstandigheden gewaarborgd blijven.⁷

Het boek en de studienamiddag beogen een balans op te maken van vijftig jaar toezicht door het CPT op de vrijheidsberoving in België. Dit gebeurt primair op basis van een analyse van de opeenvolgende CPT-verslagen, waarbij continuïteiten en discontinuïteiten vastgesteld worden. Op deze manier wordt duidelijk dat concepten zoals foltering en onmenselijke en vernederende behandeling evolutief zijn, maar ook dat de concrete scope van het CPT voortdurend in beweging is: thema's duiken op in bepaalde rapporten om soms weer te verdwijnen en al dan niet terug te keren (zie verder). Bovendien kijkt het CPT verder dan de penitentiaire praxis stricto sensu door een ruime invulling aan vrijheidsberoving te geven, gaande van de bestuurlijke aanhouding door de politie tot de geëscorteerde repatriëring van vreemdelingen zonder verblijfsrecht. In het boek wordt daarom de dwarsdoorsnede van de CPT-rapporten per domein van vrijheidsberoving gepresenteerd. Dit gebeurt voor de politiepraktijk (door Franky Goossens en Henri Berkmoes), voor de gevangeniscontext (door Tom Daems), voor de internering (door Katrien Verhesschen en Frank Verbruggen), voor jeugddetentie (door Johan Put, Stefaan Pleysier en Marjan Rom), voor de gedwongen opname (door Inge Jeandarme en Joris Vandenberghe) en voor de detentie en verwijdering

1 Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (Vlaanderen) verbonden aan de vakgroep Criminologie, onderzoeksgroep Crime & Society van de Vrije Universiteit Brussel en eindredacteur van Fatik.

2 Bachelor in de criminologische wetenschappen. Louise Geldhof liep stage bij de Commissie van Toezicht van de gevangenis van Sint-Gillis.

3 Lid van de Commissie van Toezicht van de gevangenis van Sint-Gillis en postdoctoraal onderzoekster verbonden aan de vakgroep Criminologie, onderzoeksgroep Crime & Society van de Vrije Universiteit Brussel.

4 T. DAEMS en S. PARMENTIER (eds.), *Europa waakt: Vrijheidsbeneming onder toezicht van het antifoltercomité*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2018, 242 p.

5 CPT/Inf (2018) 8.

6 Raadpleegbaar via <https://www.coe.int/en/web/cpt/belgium>.

7 Zie L. BREULS en L. ROBERT, 'België aan de schandpaal. De openbare verklaring van het CPT', *Fatik* 2017, afl. 155, 30-31.

van vreemdelingen (door Stephan Parmentier en Laura Vanduffel). Deze besprekingen per domein vormen een grote meerwaarde van het boek.

Daarnaast wordt ook de relatie tussen het CPT, het nationale toezicht en andere internationale toezichtsorganen belicht. In haar bijdrage plaatst Michelle Panzavolta de CPT-rapporten in een internationale en Europese context. Op de studienamiddag werd de keynote-presentatie gegeven door Malcolm Evans, de voorzitter van het Subcommittee on Prevention of Torture (SPT; het toezichtsmechanisme van de Verenigde Naties opgericht op basis van OPCAT⁸). Ook het beleidsperspectief kreeg op de studienamiddag de nodige aandacht door middel van een toelichting door Yves van den Berge, adjunct-directeur Coördinatie Strafrecht (beleidscel). We gaan in deze bespreking achtereenvolgens op deze verschillende aspecten in.

Lessen uit 'Europa waakt' en het recente CPT-rapport van 2018

Zoals aangegeven vormt het boek 'Europa waakt' een mooi naslagwerk inzake de CPT-aanbevelingen per domein van vrijheidsberoving binnen de Belgische context. De focus van het werk ligt op het verslag van een bezoek uit 2013 (gepubliceerd in 2016). Het is jammer, maar onoverkomelijk dat belangrijke evoluties die in het recent verschenen CPT-rapport naar aanleiding van het bezoek van 2017, buiten beschouwing blijven.

We distilleren in functie van deze bijdrage de belangrijkste domeinoverschrijdende vaststellingen over de aanbevelingen en de werking van het CPT uit de verschillende hoofdstukken van het boek. Zo komt het cyclische werkproces van het CPT sterk naar voren in de verschillende hoofdstukken: aanbevelingen verdwijnen nooit volledig uit de blik van het CPT als ze niet afdoende worden aangepakt. Men blijft als het ware op dezelfde pijnpunten hameren doorheen de rapporten. Specifieke incidenten (bv. de dood van Semira Adamu tijdens een repatriëring) genereren weliswaar tijdelijk een sterke focus bij het CPT, terwijl andere thema's tijdelijk naar de achtergrond kunnen verdwijnen (bv. vraagstukken omtrent het gebruik van de 'taser' door politieambtenaren), doch in het algemeen komen pijnpunten op een later moment opnieuw aan de oppervlakte. In dit proces ontstaat er vaak een interactie tussen de verschillende documenten die het CPT produceert (landenrapporten, jaarrapporten, standaarden/factsheets).

Het hoofdstuk over politie toont pijnlijk aan dat sommige aanbevelingen in meerdere rapporten terugkwamen. Een belangrijk voorbeeld betreft de herinnering van het CPT dat geweldsgebruik bij interpellaties altijd beperkt moet blijven tot het absolute minimum. Anderzijds identificeren de auteurs een aantal thema's die in een eerder verslag geformuleerd werden, maar daarna (voorlopig) niet meer terugkwamen in de verslagen (bv. de redactie van een verhoorcodex). Toch verwachten de auteurs dat een aantal zaken in de toekomst toch opnieuw zullen worden opgenomen door het CPT. Met één ervan was dat al het geval in het meest recente CPT-rapport van 2018, namelijk de drie fundamentele rechten van arrestanten waar het CPT groot belang aan hecht. Al sinds het eerste bezoek aan België was de realisatie ervan een werkpunt. Het betreft het recht van elke betrokkene om een naaste of een andere derde van zijn keuze te verwittigen van zijn detentie, het recht op toegang tot een advocaat en het recht een onderzoek door een geneesheer naar zijn keuze te vragen. De juridische codificatie van deze rechten zorgde voor de verwachting dat het thema niet meer zou terugkeren in de verslagen, maar inmiddels blijkt (omwille van het verschil tussen de wetgeving en de toepassing ervan in de praktijk) dat het thema opnieuw werd aangesneden door het CPT.

Het CPT uitte zich in zijn laatste rapport wel positief over de opening van de Forensisch Psychiatrische Centra. Op dit vlak heeft België de meeste vooruitgang geboekt ten opzichte van de vorige bezoeken. Het ontbreken van deze nieuwe vaststellingen in het boek maakt het hoofdstuk over internering daardoor (gelukkig) gedateerd. Desondanks biedt het inzicht in de lange weg die België heeft afgelegd en de problemen die ook het nieuwe rapport nog steeds in de verf zet. Zo verblijven er nog steeds te veel geïnterneerden in de Belgische gevangenissen die onvoldoende aangepaste zorg krijgen. De inspanningen van de Belgische autoriteiten om passende zorg te voorzien voor geïnterneerden worden in het meest recente rapport positief doch voorzichtig onthaald, daar het CPT vermeldt op de hoogte te willen worden gehouden over de implementatie van het Masterplan Internering en de evolutie van de plaatsing van geïnterneerden in penitentiaire inrichtingen.

Onvermijdelijk krijgt ook een van de grootste pijnpunten van het Belgisch gevangeniswezen ruimschoots aandacht in de CPT-verslagen: het gebrek aan een minimale dienstverlening tijdens syndicale acties. Nadat België het geduld van het CPT

⁸ Facultatief protocol van 18 december 2002 bij het VN-Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing, <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPCAT.aspx>.

ruimschoots op de proef had gesteld, publiceerde het CPT in 2017 uiteindelijk toch de uiterst zeldzame publieke verklaring. Daems plaatst deze bezorgdheid over deze stakingen in een historisch perspectief dat pijnlijk aantoont hoe het CPT reeds in 2005 de schadelijk gevolgen van de stakingen veroordeelde. In het persbericht als antwoord op het laatste CPT-rapport liet Minister van Justitie Koen Geens alvast weten dat het overleg over de gegarandeerde dienstverlening zich in de laatste fase bevindt. Het is reikhalzend uitkijken of de minister deze beloftes ditmaal wel kan inlossen (zie verder).

Deze herhaaldelijke opmerkingen en aanslepende problemen doen vragen rijzen over de impact van het CPT. Ook hier besteden de auteurs aandacht aan. Zo wijzen ze op het belang van haalbare en opportune aanbevelingen. Indien aanbevelingen niet realistisch zijn, bestaat het gevaar dat ook de aanbevelingen met argwaan bekeken worden. Een voorbeeld is de CPT-aanbeveling om het recht op toegang tot een advocaat aan bestuurlijk aangehouden personen toe te kennen. Vanuit de *mission statement* van het CPT is deze aanbeveling begrijpelijk, aangezien in de periode meteen na de vrijheidsberoving de meeste risico's bestaan op onmenselijke en vernederende behandelingen. Volgens de auteurs antwoordde de Belgische regering terecht dat dit binnen de context van het Belgische recht realiseerbaar noch wenselijk is aangezien het de duur van de aanhouding zou kunnen verlengen.

Verder komt doorheen het boek de onmiskenbare wisselwerking tussen het CPT en de supranationale rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens aan bod. Het mag niet verbazen dat een arrest van het Europees Hof de implementatie van gerelateerde aanbevelingen van het CPT kan bespoedigen. Bovendien verwijst het CPT naar uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens om zijn vaststelling te onderbouwen (bv. de veroordelingen door het Europees Hof inzake de problematische interneringscontext). Maar ook het Europees Hof verwijst regelmatig naar de CPT-rapporten wanneer ze zaken onderzoekt. Daarnaast wordt ook de wisselwerking tussen de verschillende nationale en internationale toezichtsmechanismen aangehaald. Dit wordt geïllustreerd in het hoofdstuk over jeugd-detentie door middel van een overzicht van de verschillende toezichtsmechanismen actief binnen de Vlaamse gesloten jeugdinstituten. De onderlinge beïnvloeding tussen toezichtsmechanismen en rechtsinstanties zorgt ervoor dat de grens tussen soft law en hard law vervaagt, al is er niet per se sprake

van een eenduidig samenspel tussen de verschillende instanties, onder andere door onderlinge verschillen in werking.⁹

Uiteenzetting door Malcolm Evans

Naast de Europese controlemechanismen voert ook de VN controles uit. Deze worden niet beschreven in het boek maar werden wel uitgebreid besproken tijdens de studiedag. Malcolm Evans bracht bij aanvang van zijn lezing nogmaals in herinnering dat België talmt met de ratificatie van OPCAT. België behoort tot de laatste vier landen binnen de Europese Unie die OPCAT nog moeten ratificeren (zie verder). Vervolgens stond hij stil bij (de uitdagingen bij) de werking van het Subcommittee on Prevention of Torture and other Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (SPT).

Een eerste aspect dat werd aangehaald is de shift naar preventie. Hoewel het aangewezen is dat nationale en internationale rechtsinstanties reactief werken, gaat het SPT, net zoals het CPT, preventief te werk. De werking van het SPT bestaat bijgevolg uit een aantal 'simpele aspecten': bezoeken brengen, observeren en luisteren, reflecteren over deze observaties en praktische suggesties maken op basis van wat het SPT denkt dat kan en/of moet verbeteren met als doel het beïnvloeden van de denkwijze van (de actoren van) een staat. Evans benadrukte echter dat de verwezenlijking van op het eerste gezicht simpele dingen niet altijd evident is, waarmee hij in het bijzonder naar aspecten van samenwerking met de staten verwees.

Bovendien is de werking van het SPT verschillend van organen van interne en externe inspectie. Inspectie, zo beargumenteerde Evans, gebeurt in principe steeds ten opzichte van een benchmark die voorhanden is: het voldoen door instellingen aan vooraf geformuleerde criteria wordt nagegaan. Dit ligt anders voor het SPT. Uiteraard bestaan er binnen het SPT gedachten over wat noodzakelijk en wenselijk is. Toch is de aanpak van het SPT flexibeler en staat een open luisterhouding centraal, waarbij er ook reflectie over de criteria zelf mogelijk is en criteria dus doorheen het proces mee gevormd worden.

Ook inzake het formuleren van aanbevelingen bestaat er een zekere flexibiliteit. Het SPT zal namelijk steeds de context mee in rekening brengen. Een eerlijke beoordeling en begrip van de situatie waarbinnen standaarden moeten geïmplementeerd worden is

⁹ Zie voor een relevant voorbeeld: T. DAEMS, "Wanneer is een gevangenis cel te klein? Enkele beschouwingen over mensenrechten en persoonlijke leefruimte naar aanleiding van het arrest Sylla en Nollomont t. België", *Fatik* 2017, afl. 156, 22-27.

cruciaal, zo stelde Evans. Vanuit de zaal rees de vraag of dit, zeker gezien de internationale werking van het SPT, niet tot een verlaging van standaarden leidt. Evans repliceerde dat deze kritiek vaak vanuit een mensenrechtenperspectief wordt geleverd. Toch meent hij dat het zinloos is om de taak van het SPT te beperken tot een herhaling van standaarden in de wetenschap dat deze standaarden in een concrete context onmogelijk op korte termijn bereikt kunnen worden. Het is volgens hem echter verkeerd om dit als een verlaging van standaarden te omschrijven. Een betere omschrijving zou zijn: het ondersteunen van een staat in het zetten van een volgende stap met als uiteindelijke doel het bereiken van de standaarden.

Tot slot komt de samenwerking tussen toezichtsinstanties aan bod. OPCAT verplicht staten om een onafhankelijk nationaal preventiemechanisme op te richten dat controle uitvoert op alle plaatsen van vrijheidsberoving. Het SPT werkt samen met staten om dit nationale preventiemechanisme op te richten. Momenteel zijn er reeds een zestigtal opgericht in staten die OPCAT ratificeerden, waarvan meer dan de helft in Europa. Evans lichtte toe dat de structuur van dit nationale preventiemechanisme sterk afhangt van de concrete geschiedenis van de bestaande nationale toezichtssystemen. Regelmatig betreft het een ombudsman die een extra taak krijgt toegewezen, niet noodzakelijk met de essentiële omkadering en middelen, wat bijgevolg niet altijd tot een succes leidt. Als voorbeeld van een goede praktijk verwees Evans naar Noorwegen, waar binnen de ombudsdienst een volledige nieuwe unit werd opgericht als nationaal preventiemechanisme, met een sterke autonomie en eigen ethos. Uiteindelijk wees Evans op de coördinatieproblemen die vaak nog bestaan tussen de verschillende toezichtsmechanismen (SPT - CPT - nationale mechanismen). De laatste jaren is er weliswaar een toenemende samenwerking en informatie-uitwisseling tussen deze toezichtsorganen, maar deze afstemming blijft een werk in progress dat blijvende aandacht vergt.

Het beleidsperspectief

In het boek en tijdens de lezingen van gastsprekers kwam duidelijk naar voor dat België nog een lange weg te gaan heeft bij de uitwerking van goed functionerende controleorganen en bij de implementatie van de Europese aanbevelingen. Deze vaststellingen doen vragen rijzen over het standpunt van België ten aanzien van deze problematieken. De toelichting van Yves van den Berge, adjunct-directeur Coördinatie Strafrecht (beleidscel), vormde daarom een grote meerwaarde. Hij besprak het officiële standpunt

van minister van Justitie Koen Geens inzake toezicht op het gevangeniswezen en de aanbevelingen van het CPT.¹⁰ Hij gaf aan dat het CPT een doorgedreven onafhankelijk toezicht op de vrijheidsberoving in België uitoefent en dat dit vanzelfsprekend enige druk met zich meebrengt. Toch zou het verkeerd zijn om het toezicht als een last te omschrijven. Het is steeds de bedoeling om een CPT-verslag aan te grijpen als een ankerpunt om in positieve zin te ontwikkelen. Zo ligt het eerder vernoemde dossier van de gegarandeerde minimale dienstverlening in onze gevangenissen al enige tijd op de regeringstafel en zou het wetgevende initiatief in de laatste rechte lijn zitten. De minister maakt zich aldus sterk dat het parlementaire proces op korte termijn zal worden opgestart. Concreet zal de gegarandeerde minimale dienstverlening inhouden dat een bepaald percentage van het personeel van alle geledingen binnen de gevangenis aanwezig dient te zijn zodat de rechten die het CPT als minimaal ziet, gegarandeerd blijven tijdens stakingen.

De minister ziet het wetsontwerp evenwel ruimer dan louter een minimale dienstverlening. Het is de bedoeling om een meer holistische blik op gevangenispersoneel te hanteren. Het voorontwerp van wet heeft dan ook de ruime titel 'wet op de organisatie van de penitentiaire diensten en het statuut van het penitentiair personeel' meegekregen. Het voorontwerp berust op vier pijlers:

- Het garanderen van de continuïteit van de diensten en het hierop afstemmen van het personeelsplan.
- Het versterken van de kwalitatieve organisatie door permanente vorming (bij de aanwerving en doorheen de ontwikkeling van de loopbaan).
- Het structureel voorzien in de betrokkenheid van de partners uit de strafrechtsketen en het gebruik van inzichten uit wetenschappelijk onderzoek bij de ontwikkeling van penitentiair beleid.
- Het versterken van een verantwoordingscultuur door middel van interne controle en audit.

Het spreekt volgens de minister voor zich dat instanties van externe controle en toezicht daarbij partners in crime zijn.

Ook de aanslepende overbevolking, die in het boek tevens uitgebreid wordt besproken, wil de minister verder aanpakken. Er zijn hierin al stappen gezet: waar de overbevolkingsgraad in 2014 nog op 24% lag, is deze teruggebracht tot 12% begin 2018, onder meer

10 De tekst werd afgesloten op 11 mei 2018. Mogelijk kennen bepaalde beleidsvoornemens ten tijde van publicatie reeds een concrete uitwerking.

door de snellere uitstroom van kortgestraften, de uitstroom van geïnterneerden en de beperking van het toepassingsgebied van de wettelijke herhaling. Het blijft evenwel de betrachting om de overbevolking volledig terug te dringen door nieuwbouw en renovatie alsook door de volledige uitstroom van geïnterneerden naar aangepaste infrastructuur met aangepaste omkadering. Bovendien zal het project van de detentiehuisen (kleinschalige detentie) op korte termijn wettelijke omkadering krijgen.

Vervolgens ging Yves van den Berge in op de nationale toezichtsorganen: de Centrale Toezichtsraad en de lokale commissies van toezicht. De minister is tevreden met de overheveling van de organen van toezicht naar het parlement.¹¹ De volgende stap dient de professionalisering en de uitbreiding van de verantwoordelijkheid van de leden te zijn. In het bijzonder de professionalisering van de Centrale Toezichtsraad wordt benadrukt. Dit permanent orgaan van toezicht op de gevangenen en coördinatie van de lokale commissies van toezicht zal bestaan uit een vast bureau bestaande uit vier fulltime leden en acht

plaatsvervangers, bijgestaan door een permanent secretariaat. De personeelskosten hiervoor zijn voorzien in de dotatie voor 2019, zodat het toezicht 'nieuwe stijl' op 1 juli 2019 van start kan gaan. De implementatie van het klachtrecht is in deze fase nog niet voorzien. Het is wel de bedoeling om vanuit de nieuwe organisatie deze implementatie (met als voorlopige timing 2020) voor te bereiden.

Tot slot geeft Yves van den Berge mee dat de ratificatie van OPCAT werd goedgekeurd op de ministerraad. OPCAT voorziet in de oprichting van een onafhankelijk nationaal preventiemechanisme tegen foltering dat toezicht zal houden op alle detentieplaatsen van ons land. De uitwerking, die noodzakelijkerwijze de bevoegdheid van de verschillende departementen overschrijdt, zal dus een grondige denkoefening vergen, vertrekkende vanuit een cartografie van alle plaatsen van vrijheidsberoving en de bestaande controlemechanismen. De dwarsdoorsnede gepresenteerd in het boek 'Europa waakt' kan hiervoor alvast een mooi startpunt vormen.

¹¹ Wet 25 december 2016 tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenen en houdende diverse bepalingen inzake justitie, BS 30 december 2016, 91963.

Seksuele delinquentie: studiedag doorprijkt mythes over recidive

Chris Hermans¹

Onder de titel "Sex Offenders in and out of Crime"² organiseerde Belspo (de Programmatorische Federale Overheidsdienst Wetenschapsbeleid), het NICC (Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie), de Universiteit van Bergen, het NSCR (Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving) en de Universiteit Gent op 8 maart 2018 een studiedag in Brussel. De organisatoren hadden de dag zeer ambitieus opgevat rond drie aan elkaar gelinkte thema's: recidive van seksuele delinquenten, hun criminele loopbanen en hun re-integratie en 'desistance'. Per thema waren drie topics van elk 15 minuten voorzien die door één of twee sprekers werden voorgesteld. Minister van Justitie, Koen Geens mocht het openingswoord voeren, maar beperkte zich tot de opsomming van het werk dat in de stijgers staat en had het vooral over het nieuwe strafwetboek en het nieuwe wetboek van strafuitvoering. We bespreken bondig de drie thema's die vervolgens aan bod kwamen.

Recidive

Het eerste themagedeelte zou over recidive bij seksuele delinquenten gaan, maar de eerste sprekers, onderzoekers van de UGent, hadden het echter over victimisatie, de mate waarin vrouwen en mannen slachtoffer zijn van seksueel geweld. Zij hadden hieromtrent een literatuurstudie uitgevoerd en planden nog een grootschalig nationaal onderzoek naar seksueel geweld: hoe kijken mensen van verschillende leeftijden, achtergronden en geaardheid hiernaar en hoe staan ze tegenover de klassieke rapescrpts en myths?

De volgende sprekers keken naar recidive in de Belgische context. Eric Maes van het NICC vergeleek op basis van gerechtelijke gegevens en gevangenisdata recidive tussen seksuele delinquenten en niet-seksuele delinquenten. Hoewel voor beide groepen

het aantal nieuwe veroordelingen of opsluitingen in een vergelijkbare lijn toeneemt, kwam er een duidelijk verschil in resultaat tussen de twee datasets aan het licht. Seksuele delinquenten worden vaker opnieuw veroordeeld, maar komen minder vaak opnieuw in de gevangenis terecht dan niet-seksuele delinquenten.

Emilie Telle van de universiteit van Bergen boog zich over de dossiers van 342 seksuele delinquenten die in Wallonië een verplichte gespecialiseerde begeleiding volgen. Zij keek vooral naar de risicofactoren zoals ze in de literatuur beschreven worden. Zij vond dat er vaker gerecidiveerd wordt in niet-seksuele feiten. Bij de recidive in seksuele delicten vond ze als statische risicofactoren de leeftijd bij invrijheidstelling, voorgaande seksuele misdrijven en afwijkende seksuele interesses terug.

De Amerikaan Wesley Jennings focuste zich op zijn beurt op longitudinaal onderzoek en besprak ook de effecten van registratiebeleid in zijn land. Op basis van vier studies onderzocht hij drie vooronderstellingen: dat seksuele delinquenten in hogere mate recidiveren, dat zij bijzonder gevaarlijk zijn en dat het om 'specialisten' gaat. Deze drie aannames werden allemaal tegengesproken door het bekeken onderzoek. De mate van continuïteit in seksuele criminele carrières is zeer laag, nl. 10% of minder en het plegen van seksuele feiten op jonge leeftijd heeft geen voorspellende waarde voor seksuele feiten op latere leeftijd. Hij betoogde daarom laconiek dat het meer loont om daders van overvallen of voertuigdiefstallen te registreren dan jonge daders van seksuele misdrijven. Op dezelfde manier stelde hij ook het registratiebeleid in New Jersey aan de kaak. Daar zitten alle veroordeelde plegers van zedenfeiten in een publiek raadpleegbare database met allerlei privé-informatie waaronder woonplaats en foto. Onderzoek van twee steekproeven, vóór en na de invoering van de 20 jaar oude wet die deze registratie regelt, toont geen enkel effect op recidive aan.

¹ Redactielid van Fatik.

² De links naar de projectfiche en de slides de verschillende sprekers op de studiedag zijn beschikbaar op de website van belspo: http://www.belspo.be/belspo/brain-be/themes_4_Strategic_nl.stm.

Criminele carrières

Criminele carrières vormden het onderwerp van het tweede thema dat werd aangesneden. Arjan Blokland (NSCR) belichtte het criminele carrièreperspectief in het algemeen waarbij uit onderzoek blijkt dat deze tussen de leeftijd van 9 en de 14 van start gaat en afneemt tussen de 20 en de 29 jaar. Geldt dit ook voor seksuele delinquenten of voor het plegen van seksuele delicten?

Luc Robert van het NICC lichtte een tip van de sluier en vergeleek de carrières van seksuele en niet-seksuele delinquenten op basis van zowel Belgische als Nederlandse data. Hij stelde gelijkaardige patronen vast tussen beide carrières en kwam tot vergelijkbare bevindingen als de Amerikaan die eerder sprak. Eén van zijn suggesties was om misschien eerder op het plegen van zedenfeiten dan op de seksuele delinquenten te focussen. In een tweede bijdrage wees Arjan Blokland eveneens op de heterogeniteit binnen de groep daders van zedenfeiten.

Re-integratie en stoppen met feiten (desistance)

Het derde thema betrof re-integratie en 'desistance' of het beëindigen van de criminele carrière. Op basis van dossiers van de strafuitvoeringsrechtbank bekeek Denis Delannoy van de Universiteit van Bergen de protectieve factoren die desistance beïnvloeden waarbij twee groepen werden vergeleken: zij die hun proeftijd beëindigden zonder herroeping en zij wiens voorwaardelijke invrijheidstelling werd herroepen, hetgeen niet noodzakelijk recidive inhoudt. De volgende sprekerster, Lucile de Kruijff (NSCR), had het over desistance-verhalen (narratives) bij veroordeelde zedendelinquenten gebaseerd op de theorie van Maruna. Het was een beetje vreemd om haar deze theorie te horen toelichten, want de auteur zelf was de volgende spreker. Hij beklemtoont het belang van deze verhalen in het zichzelf verstaan, bij het in het reine komen met zichzelf als onderdeel van desistance. Daarbij formuleerde hij voor de groep seksuele delinquenten drie uitdagingen. Ten eerste kunnen therapeutische interventies volgens hem de ontwikkeling van de nodige narratieven beletten o.a. omdat excuses voor het eigen gedrag aanvoeren in therapie als cognitieve distortie wordt aanzien. Ten tweede past het plegen van seksuele misdrijven niet in het traditionele desistance-patroon of script. Zo blijkt het hebben van werk of een goede relatie geen indicatie voor desistance van zedenfeiten. Men groeit er met het ouder worden ook wel uit, maar dit blijkt op een latere leeftijd te gebeuren dan bij daders van niet-seksuele feiten. Ten slotte blijkt de samenleving volgens Maruna niet te willen geloven in de desistance-verhalen van daders van seksueel geweld.

Zij gelooft niet dat plegers van dergelijke feiten nog te 'redden' zijn en dit in tegenstelling tot het geloof in desistance van jonge daders in het algemeen. Hoewel 95% van de mensen vindt dat daders van zedenfeiten therapie moet krijgen, willen ze toch liever geen therapiecentrum in hun buurt en is slechts een derde akkoord dat therapie deze daders kan helpen.

Behandelprogramma's evalueren

De dag werd afgesloten door Friedrich Lösel van de Universiteit van Cambridge. Hij ging precies in op de wetenschappelijke evaluaties van behandelingsprogramma's voor zedendelinquenten. Van hem leerden we dat er ook tussen experts onenigheid bestaat over de vraag of dergelijke programma's al dan niet effectief zijn. Hij gaf aan dat beleid zelden evidence-based is, maar eerder vertrekt van gebeurtenissen uit de actualiteit, hetgeen we bij ons 'steekvlampolitiek' noemen. Lösel deed een meta-analyse van evaluatieonderzoek en ging in op een aantal vereisten waaraan onderzoek naar de effectiviteit van behandelingsprogramma's zou moeten voldoen, zoals het gebruik van controlegroepen, de onafhankelijkheid van de onderzoekers en het herhalen van het onderzoek om er maar enkele te noemen.

Verder is het van belang welke programma's worden vergeleken: programma's in de gevangenis of in de vrije samenleving, groepsprogramma's of individuele therapie, leeftijdsgebonden groepen of niet, ... Bijna alle door hem bekeken recente evaluaties toonden slechts een kleine mate van recidive in seksuele feiten (rond de 10%). Hij wees verder voor de toekomst op het belang van onderzoek voor evidence-based beleid. Veelbelovend zijn volgens hem benaderingen van de cognitieve gedragstherapie buiten de gevangenis waarbij op maat van het individu én gedifferentieerd wordt gewerkt. Bovendien zijn andere interventies op basis van de noden aangewezen zoals woonst, opleiding of werk. Dergelijke aanpak speelt beter in op de heterogeniteit van de groep daders van zedenfeiten dan één uniforme aanpak voor alle seksuele delinquenten. Vorige sprekers hadden al benadrukt hoe heteroog deze groep is. De centrale vraag voor Lösel blijft: *"Wat werkt met wie, in welke contexten, onder welke omstandigheden, met betrekking tot welke resultaten en waarom?"*

Conclusie

De organisatoren brachten boeiende sprekers samen die interessante thema's presenteerden, maar zorgden naar mijn mening voor te weinig concrete conclusies voor de praktijk en het beleid. Een internationale

keur van sprekers gaf veel cijfers, statistieken en methodische reflecties mee, maar de interpretatie hiervan raakte wat ondergesneeuwd. Zoals gezegd had men per thema drie topics van telkens 15 minuten voorzien die door één of meerdere sprekers werden voorgesteld. Dit zorgde ervoor dat de onderzoekers de resultaten van hun werkzaamheden zeer gebald en geconcentreerd in een kort tijdsbestek moesten proppen en noodgedwongen waren het bondig te houden.

Als voertaal had men het Engels gekozen, zonder simultaanvertaling, hetgeen voor de twee Franstalige sprekers een hinderpaal vormde. Daarenboven bleek de toelichting van het meeste onderzoek eerder complex en technisch: cijfers, tabellen, statistiek,

onderzoeksmethoden, terwijl de studiedag zich volgens de aankondiging ook zou richten naar praktijkwerkers en beleid.

Friedrich Lösel sloot af met de resultaten van zijn meta-analyse en de door hem opgeworpen vragen, maar ik miste een afsluitende conclusie die de bevindingen van de verschillende onderzoekers overkoepelde en met elkaar verbond.

Niettemin leerden we dat een heleboel vooronderstellingen over seksuele delinquenten en recidive binnen die groep misvattingen of mythes blijken die worden tegengesproken door het gepresenteerde onderzoek.